

Sveske iz Šajoa

avgust 2005.

br. 81

Pitanje Srbije

Džudi Bat

Januara 2002, **Institut za studije bezbednosti (ISS)** postao je nezavisna agencija Evropske unije, sa sedištem u Parizu. Zajedničkom odlukom Saveta Evropske unije, 20. jula 2001, postaje sastavni deo novih struktura u službi daljeg razvoja Zajedničke spoljne i bezbednosne politike/Evropske bezbednosne i odbrambene politike (CFSP/ESDP). Glavna misija Instituta je da objavljuje relevantne analize i preporuke od značaja za formulisanje evropske bezbednosne i odbrambene politike. U obavljanju svoje misije, Institut takođe predstavlja sponu između evropskih stručnjaka i donosilaca odluka na svim nivoima.

Sveske iz Šajoa (Chaillot Papers) su monografije o aktuelnim pitanjima koje pišu ili članovi istraživačkog tima ISS-a ili drugi autori koje Institut angažuje po izboru. Nacrti studija se pre objavljivanja razmatraju na seminarima ili stručnim grupama koje saziva Institut te objavljivanje znači da ISS smatra da studija predstavlja koristan i merodavan doprinos debati o CFSP/ESDP. Odgovornost za objavljene stavove snose isključivo autori. *Sveske iz Šajoa* su dostupne na veb-sajtu Instituta: www.iss-eu.org

Sveske iz Šajoa

avgust 2005

br. 81

Pitanje Srbije

Džudi Bat

Institut za studije bezbednosti

Evropska unija

Pariz

Naslov originala

Chaillot Paper no. 81, August 2005
THE QUESTION OF SERBIA

© EU Institute for Security Studies 2005. All rights reserved.

Izdavač
Beogradski fond za političku izuzetnost

Za izdavača
Sonja Licht

Prevod
Biljana Dakić – Đorđević
Ljiljana Milenković

Lektura
Ljiljana Milenković

Grafički dizajn
Kler Mabil (Pariz)

Dizajn korice (izdanje na srpskom)
HALO Creative Group

Kompjuterska priprema i štampa
MarAdjo, Beograd

Tiraž
1500 primeraka

ISBN 86-85401-04-6

Ovo izdanje je objavljeno uz podršku Ministarstva spoljnih poslova Kraljevine Švedske.

Nijedan deo ove publikacije ne sme biti reprodukovan, sačuvan za dalju upotrebu ili prosleden u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronski, mehanički, fotokopiranjem, presnimavanjem ili drugim putem, bez prethodnog odobrenja Instituta za studije bezbednosti EU.

Sadržaj

br. 81 avgust 2005.

	Reč izdavača	5
	Predgovor Nikol Njezoto	7
	Uvod	9
1	1 Srpsko “nacionalno pitanje” u pat poziciji	13
	• <i>Velika Srbija</i>	15
	• <i>Varijacije na temu Jugoslavije</i>	15
	• <i>Zaključak</i>	20
2	Državna zajednica i evropska integracija	21
	• <i>Nestanak poslednje Jugoslavije</i>	22
	• <i>Ciljevi Evropske unije</i>	23
	• <i>Nova “država u propadanju”?</i>	25
	• <i>Zaključak</i>	29
3	Kosovo i pitanje srpske državnosti	33
	• <i>Stavljanje pitanja u međunarodni pravni okvir</i>	33
	• <i>Ponovno stavljanje pitanja u okvir evropskog konteksta</i>	35
	• <i>“Nju dil” Srbije za Kosovo</i>	39
	• <i>Da li Kosovo može da postane funkcionalna država?</i>	45
	• <i>Zaključak</i>	48
4	Srpska demokratija – pitanje opstanka	51
	• <i>Postojeće stanje stvari</i>	51
	• <i>Demokratizacija u nasilnom okruženju</i>	52
	• <i>Društvo pod stresom</i>	54
	• <i>U zamci nedovršene prošlosti</i>	55
	• <i>Negde između “nacije” i “Evrope”</i>	59
	• <i>Zaključak</i>	61
5	Zaključak – pitanja za EU	65
	Dodaci	69
	• <i>Skraćenice</i>	69

Džudi Bat je napisala studiju “Pitanje Srbije” uoči početka pregovora s Evropskom unijom o stabilizaciji i pridruživanju, uoči početka pregovora o budućem statusu Kosova, uoči isteka tri godine od potpisivanja Beogradskog sporazuma o Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora. Imajući u vidu da je autorka istraživač uglednog Instituta za strateške studije Evropske unije (ISS-EU) iz Pariza i odličan poznavalac situacije u našem regionu, možemo biti sigurni da će ova publikacija izazvati veliko interesovanje i ozbiljnu debatu u političkim i stručnim krugovima u Evropi i Americi. Debata o temama vezanim za budućnost Srbije je već uveliko započela u svim relevantnim centrima u kojima se donose odluke o međunarodnim odnosima. Slična javna debata u Srbiji još uvek nije uzela maha, što osiromašuje razgovor o mogućim rešenjima i otežava eventualno postizanje konsenzusa. Mi u Beogradskom fondu za političku izuzetnost verujemo da je od ogromnog značaja da i naša javnost bude što bolje upoznata s argumentima koji se koriste u međunarodnim raspravama i upravo zbog toga smo se odlučili da objavimo ovu studiju, koja je originalno izdata u ediciji Sveske iz Šajoa Instituta za studije bezbednosti Evropske unije.

Stavovi izloženi u ovoj knjizi su stavovi autorke Džudi Bat i ne izražavaju stavove Beogradskog fonda za političku izuzetnost. Zahvaljujemo se ISS-EU institutu na odobrenju za izdavanje publikacije na srpskom jeziku, kao i Ministarstvu spoljnih poslova Švedske koje je pomoglo objavljivanje izdanja.

Ima tačno deset godina od kako su dejtonski sporazumi označili kraj prvih jugoslovenskih ratova Miloševićeve ere. Drugi talas nasilja koje je Srbija počinila nad kosovskim Albancima dovešće, četiri godine kasnije, do vazdušnih udara NATO-a. Iz mraka ove balkanske decenije nastaje jedna nova regionalna konfiguracija, koja će podrazumevati dostizanje političkog suvereniteta od strane bivših jugoslovenskih republika, koje su sada na putu priključenja ili u procesu pregovora o pristupanju Evropskoj uniji. U samoj Uniji je rađanje jedne zajedničke bezbednosne i odbrambene politike, 1999. godine, bilo takođe jedna od neposrednih posledica raspada bivše Jugoslavije. I pored izvanrednog napretka ostvarenog u ovom periodu u oblastima stabilizacije regiona i evropeizacije Balkana, dva velika pitanja i dalje ostaju nerešena: s jedne strane, pitanje konačnog statusa Kosova, odnosno, pitanje političkog razvoja Srbije, s druge. Oba ova aspekta su, naravno, međusobno povezana.

U trenutku kada će rasprava o konačnom statusu Kosova iznova zauzeti prioritarno mesto na dnevnom redu međunarodne zajednice, ovaj tom Sveski iz Šajoa koji potpisuje Džudi Bat – šefica Katedre Žana Monea, u Institutu zadužena za balkanske studije – može da izgleda neobično iz više razloga. Ostavljajući u neku ruku po strani «albansko pitanje» koje se tradicionalno vezuje za pitanje Kosova, Džudi Bat se u svojoj studiji bavi upravo srpskim pitanjem. U smislu identiteta, geografskih granica, kolektivnog predstavljanja, odnosa prema evropskoj demokratskoj savremenosti, Srbija je država u kojoj je tranzicija od komunizma do demokratije bila potpuno različita od tranzicija bivših evropskih članica Varšavskog pakta. Pet godina posle Miloševićevog pada, nijedno od pitanja koja su posledica ratova tokom devedesetih ne izgleda rešeno – bilo da se radi o ekonomskom razvoju, stabilnosti institucija, regionalnim integracijama, redefinisaniu nacionalnog identiteta. Sa druge strane, srpske percepcije i argumenti razrađeni u samoj Srbiji polazna su tačka ovog eseja, pre nego strateški i geopolitički argumenti koji se tradicionalno koriste za definisanje konačnog statusa Kosova: kako nijedno održivo rešenje ne može biti sprovedeno ako Srbija nije pomirena sa jednom određenom vizijom svoje uloge, svoga položaja i svoje evropske budućnosti, ova Sveska iz Šajoa takođe želi da bude jedan od elemenata dijaloga, u isto vreme i punog uvažavanja, ali i bez ustupaka, sa svim onim različitim strujanjima koja hrane unutrašnje rasprave u Srbiji.

Moglo bi da izgleda paradoksalno, u svetlu planetarnih izazova s kojima se suočava međunarodna zajednica danas, da cela jedna decenija protekla u pregovorima, vojnom odvracanju i velikom vojnom angažovanju NATO-a i Evropske unije na Balkanu, nije bila dovoljna za smirivanje celog regiona i konačno otvaranje puta za pristupanje evropskim institucijama. Podjednako je iznenađujuće da opcija ostajanja Kosova u krilu Srbije, kao i opcija rasparčavanja pokrajine, nisu do sada kategorično odbačene od najvišeg nivoa zapadnih zvaničnika kao potpuni «non-starter» - nešto bez ikakve šanse. Jedni će međunarodnu zajednicu optuživati za nedostatak ubeđenja, zainteresovanosti, hrabrosti; drugi će ukazivati na istrajavanje refleksa primerenih prošlim vremenima i grčevito držanje za tajne planove, приметно kod regionalnih aktera, i Albanaca, i Srba. Svejedno, održavanje statusa kvo po pitanju Kosova, danas je jednako štetno kako za interese Kosovara, tako i za interese Srbije. Jedini izlaz je put dijaloga i uveravanja.

Pariz, avgusta 2005.

Nikol Njezoto

direktorka Instituta za studije bezbednosti Evropske unije

(preveo s francuskog: Vladimir Marjanović)

Pet godina posle pada Slobodan Miloševića, još uvek nije jasno kuda ide Srbija. Dapače, još uvek nije jasno šta, pa čak ni gde je Srbija.

Srbija nije država sa međunarodnim pravnim subjektivitetom, već je konstitutivna republika Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Iako Republika Srbija u mnogim aspektima funkcioniše kao *de facto* nezavisna država, njena spoljna politika i odbrana su u rukama ministara na nivou Državne zajednice. U praksi, obojica uglavnom govore u ime Srbije, jer je Crna Gora postavila svog ministra spoljnih poslova. Republike koriste različite valute i njihove privrede ne tvore zajedničko tržište – na međusobnoj granici i dalje opstaju carinske kontrole. Državna zajednica jedva da funkcioniše i mogla bi se raspasti ukoliko Crna Gora glasa za nezavisnost, što bi se moglo dogoditi 2006. godine.

Odgovor na pitanje gde se nalaze međunarodne granice Srbije takođe zavisi i od “konačnog statusa” Kosova, *de facto* međunarodnog protektorata koji je uspostavljen 1999. godine Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN. Ista rezolucija je potvrdila da je Kosovo deo “Savezne Republike Jugoslavije”, koja više ne postoji. Ako njena naslednica, Državna zajednica Srbija i Crna Gora, prestane da postoji, Srbija će naslediti pravo na Kosovo, koje nije uživalo status republike u bivšoj Jugoslaviji, već je bilo autonomna pokrajina u okviru Srbije. Očekuje se da pregovori o konačnom statusu Kosova otpočnu u jesen 2005.

Sve dok Srbija ne zna tačno šta je i gde se prostire, njen napredak u procesu pridruživanja u Evropsku uniju biće otežan. Integracija u EU pretpostavlja funkcionalnu državnost i utvrđene granice, što Srbiji nedostaje. Ona takođe zahteva čvrst nacionalni konsenzus o prioritetnosti pridruživanja EU. I dok su sve velike značajne političke partije u Srbiji danas barem verbalno posvećene integraciji u Evropsku uniju, nije izvesno da li bi čak i partije najiskrenije odane pridruživanju EU dale prioritet ovom pitanju u odnosu na “nacionalno pitanje” – pitanje Kosova – ukoliko bi bile primorane da biraju između ove dve opcije.

Srbija je iscrpljena, osiromašena i istrošena od ratova. Iako javno mnjenje u principu u velikoj meri podržava pridruživanje Evropskoj uniji, većina ne veruje da će do toga brzo doći. U međuvremenu, politička agenda i dalje ostaje pod teškim bremenom nerazrešenih nacionalnih i državotvornih pitanja, koja odvrćaju pažnju političara od podjednako zahtevnih izazova

priprema za pridruživanje EU. Srbiji treba da redefiniše svoj nacionalni identitet i državnost ne bi li postala sposobna za pridruživanje Evropskoj uniji. Još uvek nije jasno na koji način, pa čak ni da li će Srbija biti u stanju da to učini.

Iako većina birača podržava stranke odane demokratskim principima i “evropeizaciji”, najpopularnija stranka, sa najvećim brojem mesta u parlamentu, je Srpska radikalna stranka, koja ima kvazi-fašistički, populistički program. Demokratske stranke, duboko podeljene i hronično sklone unutrašnjim političkim razmiricama, izgubile su veliki deo svog kredibiliteta kod razočaranih birača. Ukoliko bi postojeća slaba demokratska koalicija pala, radikali bi se mogli naći na vlasti. Šta bi ovo značilo za budućnost demokratije u Srbiji?

Srbija je važna. Sa svega nešto manje od 7,5 miliona stanovnika (po popisu iz 2002. godine, bez Kosova), ona je daleko najveća zemlja Zapadnog Balkana¹ i, kao takva, od presudnog je značaja za stabilnost celog regiona. Evropski savet je 2003. godine u Solunu izložio jasnu viziju za region: “Budućnost Balkana je u Evropskoj uniji”.² Ova perspektiva je vodilja strategije EU za ovaj region koji još uvek nosi duboke ožiljke rata iz 90-ih godina i čija stabilnost i bezbednost imaju direktan uticaj na stabilnost i bezbednost EU.

Međutim, odlučno odbacivanje Ustavnog ugovora EU na referendumima u Francuskoj i Holandiji u maju-junu 2005. pokazalo je – u većoj ili manjoj meri – strahove i sumnje o uticaju proširenja EU na njihova društva. Uplašeni veličinom glasova “protiv”, neki evropski politički lideri delovali su spremni da stave tačku na dalje proširenje, ako ne zauvek, onda barem da bi EU dali priliku za “pauzu za razmišljanje” i konsolidaciju nakon “Velikog praska” 2004. godine. Ove nepoželjne poruke stigle su do Balkana u naročito osetljivom momentu.

Prijem u članstvo Evropske unije za ove zemlje je daleko još nekoliko, ako ne i mnogo godina, ali je gubitak nerava od strane Evropske unije naneo štetu kredibilitetu njene posvećenosti baš u trenutku kada se dugo odlagano pitanje budućeg statusa Kosova vratilo na dnevni red međunarodne zajednice. Od EU se očekuje da, u doglednom roku, odigra najznačajniju ulogu u sprovođenju sporazuma o Kosovu, (šta god da bude odlučeno), do njegove završne faze – integracije u EU. Perspektiva ubrzavanja tempa napredovanja prema članstvu u EU je najbolji argument koji može da se ponudi Srbiji kako bi se obezbedila njena saradnja u razrešavanju ove najteže rešive prepreke na putu ka trajnom miru i stabilnosti na Balkanu.

Da li su Srbi spremni na saradnju? Njima se i dalje čini da ih Zapad izoluje, ne razume i prema njima loše postupa, i još uvek se nisu suočili sa razornim nasledom Miloševićeve rdave vladavine. Iako žele da se “pridruže Evropi”, i dalje joj ne veruju u potpunosti, a to osećanje je uzajamno. Obe

¹ “Zapadni Balkan” je terminologija koju EU koristi za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu (BiH), Hrvatsku, Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju (FYROM) i Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora (SCG)/Kosovo.

² “EU-Western Balkans Summit, Thessaloniki, 21 June 2003; Declaration”; http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/see/sum_06_03/decl.htm

strane bi sada trebalo da rade na prevazilaženju međusobnog nerazumevanja. Ova studija ima za cilj da učini prvi korak u tom smeru. Njena svrha je da na jasan i koncizan način izloži dubinu i obeshrabrujuću složenost političkih izazova s kojima se Srbija suočava, a koji su od nje učinili tako frustrirajućeg i često razočaravajućeg partnera za EU i druge međunarodne aktere. U isto vreme, cilj je da se predstavi nezavisan, a ipak saosećajan prikaz kompleksnog položaja Srbije koji će takođe biti razumljiv srpskim čitaocima, u nadi da će ovo možda doprineti debati o opcijama – rizicima i mogućnostima – s kojima se zemlja suočava u ovom trenutku.

Srpsko “nacionalno pitanje” u pat poziciji

Sve indicije ukazuju na neku vrstu *političke histerije*... To znači da je nacijama koje su živele u ovom regionu nedostajalo sve ono što je, u slučaju zapadnoevropskih nacija, bilo samo po sebi razumljivo, jasno određeno i konkretno prisutno u svakodnevnom životu i kolektivnoj svesti: *realnost vlastitog nacionalnog i državnog okvira*, prestonica, *usklađenost* ekonomije i politike, jedinstvena društvena elita, itd... Ovakva situacija doprinela je razvoju najkarakterističnije crte neuravnoteženog srednje- i istočnoevropskog političkog stava: *egzistencijalnog straha za sopstvenu zajednicu*. (Ištvan Bibó, 1946)³

Srbija još uvek nije nacionalna država modernog evropskog tipa, i danas se postavlja pitanje da li ima šanse da to postane. Jedan od preduslova za to je jasna situacija u vezi sa njenim granicama. Sve do tada, srpski nacionalizam nastaviće da predstavlja pretnju kako susednim zemljama, tako i perspektivama Srbije kao liberalno-demokratske države.

Nacionalizam nije *per se* nepovoljan za razvoj liberalne demokratije. U stvari, liberalna demokratija pretpostavlja postojanje “nacija” – političkih zajednica zasnovanih na konsenzusu i organizovanih u države. I liberalizam i demokratija uzimaju “nacije” za gotovu činjenicu, a da pri tom ne nude bilo kakvu sugestiju o tome kako nacije nastaju, šta utiče na njihovu koheziju, i kako treba povlačiti državne granice. To je ono što je nacionalizam pružio izgradnji moderne nacionalne države u Evropi. Nacionalne države danas ostaju osnovni gradivni elementi evropske integracije. Narodi Evrope su još uvek očigledno vezani za svoje države kao osnovni fokus demokratskog političkog legitimiteta, a Evropska unija zavisi od svojih država članica kako u donošenju, tako i u sprovođenju zajedničkog zakonodavstva, propisa i standarda. čak i ako je doslo do prenosa suvereniteta na EU u pojedinim važnim oblastima, nacionalni identitet ostaje snažan, a nacionalizam i dalje igra značajnu ulogu u davanju legitimiteta demokratskoj politici.

Međutim, tamo gde su državne granice osporavane i nestabilne, liberalni i demokratski principi – prava pojedinaca i njihova politička jednakost kao građana – nalaze se u senci logičnog pitanja koje im prethodi: ko pripada? Ili, drugim rečima, ko ima pravo da bude smatran građaninom? Tamo gde postojeće državne granice nisu prihvaćene kao punopravna osnova za razrešavanje ovog pitanja, tamo gde postoje suprotstavljeni zahtevi za teritorijom, definisanje političke zajednice lako postaje pitanje etničkog (jezičkog i kulturnog) identiteta. Rezultat može biti endemska nesigurnost

³ Istvan Bibó, “The Distress of the East European Small States (1946)”, u Karoly Nagy (ed.), *Democracy, Revolution, Self-determination: Selected Writings of Istvan Bibó*, Social Science Monographs, Boulder, 1991, str. 38-39. (prim. prev. - delimično korišćen prevod sa mađarskog Arpada Vicka; Ištvan Bibó, *Beda malih istočnoevropskih država*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1996, str. 50-51.)

i konflikt unutar i između država, uzrokujući političku histeriju, kako to opisuje Ištvan Bibo.

U prošlosti je nastojanje da se stvori srpska nacionalna država bilo motivisano zahtevom karakterističnim za nacionalne pokrete koje su nastajali u srednjoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi pod habsburškim i otomanskim carstvima: da se promenom granica “nacija” i “država” dovedu u sklad. U zapadnoj Evropi ideja nacije se razvijala u okviru davno uspostavljenih država, dok je nacionalizam koji se pomaljao iz dinastičkih carstava dovođio u pitanje ne samo imperijalne vladajuće slojeve, već i postojeće granice. Ovde su “nacije”, definisane kao etničke (jezičke i kulturne) zajednice, polagale pravo na ekskluzivne teritorije na kojima bi mogle da uspostave “sopstvene” države, kao politički izraz identiteta svake etničke nacije. To je vodilo u sukob ne samo sa vladajućom klasom, već i između mnogobrojnih etnonacionalnih grupa.

Bivša Jugoslavija nije bila “carstvo” u devetnaestovekovnom smislu, već multietnička država. Uprkos tome, njena kriza i raspad tokom 90-ih bili su prouzrokovani obnavljanjem aspiracija na “nacionalno samoopredeljenje” od strane njenih konstitutivnih naroda. Ratovi 90-ih godina razotkrili su nerešene suprotstavljene teritorijalne zahteve u okviru bivše Jugoslavije. Međunarodna zajednica je prihvatila postojeće unutrašnje granice konstitutivnih republika kao osnovu za priznanje novih država, ali su za Srbe ove granice bile neprihvatljive. Oni su se borili da ih promene, i izgubili. Sada im je teško da se suoče sa tim ishodom.

Problem definisanja “pravih” granica Srbije je opsedao modernu istoriju Balkana, a i dalje predstavlja izazov kako za stabilnost regiona, tako i za perspektive liberalne i demokratske Srbije. Dve glavne istorijske alternative su pružale okvir nacionalnim aspiracijama Srba za “sopstvenom” državom: ili “Velika Srbija” ili “jugoslovenska” zajednica Srba sa susednim nacijama među kojima su živeli. činjenica da se nijedna od ovih opcija nije pokazala održivom, niti sposobnom da bude osnova za razvoj liberalne demokratije, ostavila je danas srpsko “nacionalno pitanje” u pat poziciji.

Velika Srbija

Ideja o “Velikoj Srbiji” pojavila se u devetnaestom veku. Ona je povezala *istorijske* pretenzije na državu koja bi u što većoj meri povratila teritoriju srednjovekovnog srpskog kraljevstva, sa *etničkim* projektom ujedinjenja svih Srba u jednoj državi. Ova dva zahteva se nisu u potpunosti podudarala. Srbi su bili raštrkani po raznim delovima balkanskog poluostrva. Našavši se u rasejanju pred otomanskim napredovanjem i proterani iz središta srednjovekovne srpske države na sever preko Dunava, naselili su se u južnim graničnim oblastima Habsburškog carstva: Vojnoj granici (krajini), koja se prostirala od severne obale Dalmacije, preko Vojvodine do Banata na istoku.

Kada se nezavisna srpska država prvi put pojavila nakon oslobođenja od otomanske vlasti 1878. godine, ona nije zadovoljavala ni istorijske ni etničke aspiracije srpskog nacionalizma. Teritorijalno, ona je bila ograničena otprilike na oblast današnje centralne Srbije, isključujući tako veći deo teritorija na koje su srpski nacionalisti polagali istorijsko pravo, naročito Kosovo i veći deo makedonskog regiona. Takođe, ona nije ispunjavala ni etnički zahtev za ujedinjenjem svih onih koji su smatrani Srbima, a koji su sad živeli u habsburškoj krajini i u Bosni. Ovu državu, poznatu kao uža Srbija, srpske vođe su smatrale samo privremenim središtem buduće srpske države, koje je obezbeđivalo platformu za pokretanje kontinuiranog angažmana za dalje proširivanje.

Ovakav stav mogao je značiti jedino rat, ne samo protiv Otomanskog i Habsburškog carstva koja su bila u opadanju, već i protiv skoro svih susednih naroda – pre svega Albanaca, Bugara i Mađara – koji su u isto vreme isticali suparničke nacionalne aspiracije prema istim teritorijama. Ideja “Velike Države” svakako nije bila jedinstvena na Balkanu – Grci, Bugari, Hrvati, Albanci i drugi gajili su slične pretenciozne fantazije koje su sve zajedno pretvorile Balkan u bojno polje nepomirljivih neprijateljstava. Stoga je ratoborni militarizam bio urođena karakteristika ideje o nacionalnoj državi interpretirane u balkanskom kontekstu, što je teško moglo pogodovati razvoju liberalno demokratske politike. Balkanski ratovi 1912-1913. i Prvi svetski rat razotkrili su visoku cenu “velikosrpske” ideje (i njenih suparnica) u pogledu gubitka život i uništenih privreda. Sposobnost Srba da ostvare svoje ambicije u Evropi kojom su dominirale Velike Sile bila je očigledno ograničena.

Varijacije na temu Jugoslavije

Tokom Prvog svetskog rata, alternativni okvir za ujedinjenje “svih Srba u jednoj državi” postao je privlačniji. Umesto da se ulažu naponi u ostvarivanje srpskog jedinstva u nacionalnoj državi Srba i za Srbe, bilo je

moguće okupiti Srbe pod zajedničkim krovom sa njihovim manjim i slabijim južnoslovenskim susedima. Različite permutacije Jugoslavije predstavljale su pokušaj ostvarenja ove ideje, dominantne u dvadesetom veku. Srbi bi bili ujedinjeni u jednoj državi, ali bi ona bila višenacionalna. Složeni problemi u vezi sa definisanjem konačnih granica isključivo srpske države bili bi prevaziđeni spajanjem postojeće srpskog kraljevstva sa susednim teritorijama gde su Srbi živeli pomešani sa drugim nacijama. Ova ideja je više puta propadala u praksi.

Prva varijanta bila je “Trojna kraljevina” Srba, Hrvata i Slovenaca koja je nastala posle Prvog svetskog rata. Ona je od samog početka bilo osuđena na propast hroničnim i često nasilnim neslaganjem oko podele vlasti, uglavnom između Srba i Hrvata.⁴ Nju je 1929. godine zamenila “kraljevska diktatura”, koja je nametnula centralizovanu vlast i pokušala da ukloni etnonacionalna suparništva promovisanjem jedinstvenog “jugoslovenskog” političkog identiteta. Ovo je samo pogoršalo hrvatske frustracije, pa su im 1939. godine, uoči Drugog svetskog rata, učinjeni veliki ustupci kako bi se zemlja stabilizovala pred nadolazećom spoljnom pretnjom. Međutim, ove privilegije su došle prekasno, i ubrzo potom je Jugoslavija bila napadnuta i podeljena od strane sila Osovine.

Nakon Drugog svetskog rata, jugoslovenska ideja bila je iznova oživljena u obliku “socijalističke federacije” pod vlašću jedne partije. Postojanje više etnonacionalnih identiteta bilo je, međutim, priznato i institucionalno uređeno uspostavljanjem šest konstitutivnih republika federacije i dve pokrajine unutar Srbije. One su postepeno akumulirale znatna ovlašćenja, sve do trenutka kada su neki – kako unutar, tako i izvan zemlje – počeli da se pitaju da li je Jugoslavija uopšte postojala kao zemlja, ili je prešla granicu koja razdvaja “federalnu državu” od “konfederacije država”. “Jugoslovenski” identitet bio je slabo promovisan kao transnacionalni politički identitet koji je postojao uporedo sa etnonacionalnim identitetima. Njegov politički sadržaj bio je ispunjen nasleđem ratnog komunističkog partizanskog pokreta, a potom i posebnom jugoslovenskom varijantom “trećeg puta” u vidu “anti-birokratskog”, samoupravnog socijalizma i njene “nesvrstane” međunarodne uloge između Istoka i Zapada. “Jugoslovenski” identitet takođe je prihvatilo sve više dece iz mešovitih brakova. Ipak, po popisu iz 1981. godine, poslednjem koji je održan pre izbijanja krize početkom 90-tih, svega 5,4 % stanovnika se izjasnilo kao “Jugosloven”.⁵

Ovo nije prilika da se u detalje analizira tegobno i kompleksno istorijsko pitanje zašto nijedna od ovih varijanti Jugoslavije nije uspela da postane stabilna država, još manje liberalna demokratija.⁶ Tema koja se ponavlja, međutim, je osujećenost ambicije Srba da imaju državu koja bi zaista bila “njihova”. Nije tačno da su Srbi bili manje posvećeni ovim jugoslovenskim

⁴ Videti Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: origins, history, politics* (London: Cornell University Press, 1984.)

⁵ Robert Hayden, “Imagined Communities and Real Victims: Self-determination and ethnic cleansing in Yugoslavia”, u Alexander Laban Hinton (ed.), *Genocide: an Anthropological Reader* (Oxford: Blackwell, 2002), str. 238-39.

⁶ John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice there was a Country*, 2nd edn. (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

državama u nizu od njihovih partnerskih nacija. Naprotiv: čini se da ih je većina Srba iskreno prihvatila. Problem je, međutim, ležao u odredbama i uslovima koegzistencije sa drugim partnerskim nacijama.

Ostvarivanje srpskog jedinstva na jugoslovenski način značilo je deobu vlasti u državi sa drugim, podjednako samopouzdanim narodima. "Jugoslavija" je bila prihvaćena manje kao cilj sam po sebi, a više kao način zadovoljenja aspiracija nekoliko njenih naroda za samoopredeljenjem koje, u to vreme, nije moglo biti ostvareno u obliku nezavisnih nacionalnih država. Dve najveće nacije, Srbi i Hrvati, dodatno su gajili iluzije da će moći ojačati svoju nacionalnu snagu asimilacijom drugih etničkih grupa.

Kao najveći južnoslovenski narod, čija je kraljevina nakon 1878. podržavala borbu manjih i slabijih južnih Slovena za oslobođenje od habsburške vladavine, i koji je, u međuratnom periodu, obezbedio osnovne institucionalne resurse za izgradnju jugoslovenske države, Srbi su očekivali najveći udeo u centralnoj vlasti. Kao nacija koja je bila najviše rasejana po južnoslovenskim zemljama, Srbi su takođe bili skloni opiranju zahtevima za decentralizacijom. Tako su, na primer, Srbi u Hrvatskoj bili među najsnažnijim zagovornicima jugoslovenske države, kako u međuratnom, tako i u periodu posle Drugog svetskog rata. Dokle god su zahtevi za decentralizacijom odražavali aspiracije ne-Srba za samoupravom na "sopstvenim" nacionalnim teritorijama, za Srbe je decentralizacija predstavljala pretnju sopstvenom nacionalnom jedinstvu. Plašili su se da bi ponovo bili podeljeni između nekoliko političkih vlasti čiji bi otvoreno etnonacionalni karakter sveo Srbe na "drugorazredni" status gde god bi se našli u manjini.

Stalni, tegobni konflikti oko teritorijalne podele vlasti su ukorenili i polarizovali međusobna suprotstavljena shvatanja. Manje nacije su smatrale da se Srbi nepopravljivo zalažu za centralizam, i da su, kao takvi, neiskreni u svojoj odanosti pluralizmu jugoslovenske ideje. činilo se da Srbi ne žele ravnopravnost različitih nacija, već hegemoniju, koristeći Jugoslaviju kao način za ostvarivanje "Velike Srbije" drugim sredstvima. Srbi su smatrali da su ovakve optužbe uskogruđe, nepravedne i, u krajnjoj liniji, izdajničke.

Ako se ostave po strani istine i pogreške ovih uzajamnih shvatanja, uza-stopni jugoslovenski neuspesi pokazuju koliko je teško izgraditi liberalnu demokratiju u odsustvu konsenzusa o osnovnom identitetu političke zajednice. Pokušaji da se "nacionalno" jedinstvo iskuje na političkoj osnovi, u državi koja je barem načelno odana liberalno demokratskim principima individualnih prava, političke jednakosti i vladavine većine (kao što je to bio slučaj od 1918-29.) isuviše brzo su se nasukali na grebene izuzetno samosvesnih i agresivno napadnih etnonacionalnih identiteta. Kraljevska diktatura iz 1929. godine pokušala je da prevaziđe tegobne nacionalne sukobe tako što je silom nametnula nadnacionalni "jugoslovenski" identitet, ali

se ne može reći da je bila etnički nepristrasna. U stvarnosti, njene ključne institucije -monarhija i Pravoslavna crkva – samo su pojačale simbolički i institucionalni kontinuitet sa ranijom Kraljevinom Srbijom, a time i dominantnu poziciju srpskog identiteta.

Jugoslavija uspostavljena posle Drugog svetskog rata je otvoreno raskrstila kako sa liberalno-demokratskim, tako i sa monarhističkim tradicijama. U početku ustrojena po suštinski staljinističkom modelu etno-teritorijalne federacije koju je držao na okupu monopol vlasti komunističke partije (kao što je to bio slučaj u Sovjetskom Savezu), nakon jugoslovenskog raskida sa Moskvom razvila se u vrlo decentralizovanu zajednicu kvazi-država, koje su, u interesu stabilnosti, dobijale sve veće i veće ustupke svojim nacionalnim pretenzijama. Na kraju, Jugoslaviju su u životu držali snažna ličnost predsednika Tita i bipolarni geopolitički poredak u Evropi u periodu Hladnog rata. čim je Tito umro, komunističke partije u različitim republikama počele su sa otvorenom mobilizacijom etnonacionalističke retorike, i u potpunosti iskorišćavale političke resurse konstitutivnih republika koji su bili pod njihovom kontrolom.⁷

Kada se hladnoratovski poredak u Evropi srušio 1989. godine, slab opšti legitimitet jugoslovenske ideje – usko povezivane sa komunističkom vlašću – postao je evidentan. Labavo integrisana državna struktura nije bila dovoljno čvrsta za potrebe ponovnih pregovora o multinacionalnom suživotu na liberalno-demokratskim osnovama. Dapače, ključni politički lideri, poput Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana, nisu u suštini, ako su i uopšte, bili zainteresovani za liberalno demokratsko rešenje. Nacionalizam je u velikoj meri bio najsnažniji ideološki instrument za političku mobilizaciju. Uspех ovih političara u naglom podizanju nivoa nacionalističke “političke hysterije” takođe govori o stvarnoj slabosti liberalno demokratske političke kulture među intelektualnim elitama i širim društvenim slojevima nacija u bivšoj Jugoslaviji.⁸

U svakom slučaju, treba se prisetiti da čak ni Čehoslovačka, gde je liberalno demokratska politička kultura bila snažnije ukorenjena, nije uspela da preživi šok promena 1989. I u njoj je nacionalizam podrivao zajedničku državu. Međutim, ovde je bilo moguće ostvariti prilično prijateljski razlaz (koji, doduše, nije bio demokratski potvrđen na opštem referendumu). Za odsustvo nasilja nisu zaslužne samo liberalno demokratske osobine čeških i slovačkih lidera i šira politička kultura (nakon 50 godina izuzetno tvrde komunističke vladavine, liberalno demokratsko nasleđe je u velikoj meri bilo zardalo).⁹ Češko-slovački “plišani razvod” je u velikoj meri bio posledica činjenice da Česi i Slovaci nisu imali gorku istoriju međusobnih sukoba: njihovi odnosi su se više bazirali na uzajamnoj ravnodušnosti, nego na međusobnoj nepoverljivosti i antagonizmu.¹⁰ Podjednako važno je bilo to što unutrašnja granica između dve republike nije bila problematična;

⁷ Steven L. Burg, “Elite Conflict in Post-Tito Yugoslavia”, *Soviet Studies*, vol. 38, no. 2, April 1986, str. 170-93.

⁸ Videti Jasna Dragovic-Soso, “Saviours of the Nation”: *Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism* (London: C.Hurst and Co, 2002).

⁹ Videti Abby Innes, *Czechoslovakia: the Short Goodbye* (New Haven and London: Yale University Press, 2001).

¹⁰ Videti Carol Skalnik Leff, *National Conflict in Czechoslovakia: the Making and Remaking of a State 1918-1987* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988).

mali broj pripadnika svake nacije, koji su danas suočeni sa novom situacijom življenja u drugoj republici u statusu manjine, nisu bili uzrok političke tenzije ili teritorijalnog iredentizma.¹¹ To nije bio slučaj u Jugoslaviji.

I Jugoslavija i čehoslovačka su propale u kontekstu radikalnih promena koje su se uporedo odvijale u geopolitičkom okruženju i u domaćem političkom, ekonomskom i društvenom poretku. Jezik "nacionalnog samoopredeljenja" spremno je zamenio nefunkcionalnu komunističku ideologiju. Međutim, u slučaju čehoslovačke, komunizam je u najvećoj meri predstavljao strani, nametnuti sistem vladavine, pa je zahtev za "nacionalnim samoopredeljenjem" bio usmeren pre svega prema spoljnom ugnjetavaču, Sovjetskom Savezu. Nacionalizam je stoga bio u mogućnosti da ujedini snage sa liberalno demokratskim vrednostima u zajedničkom frontu protiv komunizma i institucionalnih struktura sovjetske dominacije. Prostor koji je na taj način ostao otvoren za liberalno demokratske vrednosti pomogao je u mirnom, pregovorima ostvarenom odvajanju češke i slovačke republike.

S druge strane, komunizam u Jugoslaviji je uvek bio u većoj meri proizvod domaćih okolnosti. Ovim ne sugerišemo da je je komunizam ikada predstavljao slobodan izbor većine. Ipak, činjenica da je komunistički režim morao da se održi bez pomoći spolja značila je da je morao pustiti duboko domaće korenje. To je značilo da je bio primoran da prihvati lokalne nacionalne identitete i da duboko prodre u južnoslovenske nacionalizme, na račun liberalno demokratskog potencijala. Kada se komunistička ideologija srušila, ukorenjeni interesi uloženi u institucionalne strukture moći – republičke partijske strukture, vojsku i službu bezbednosti – spremno su mobisali suprotstavljene nacionalizme u Jugoslaviji za međusobni rat.

Multinacionalne federalne političke zajednice ili državne unije nisu po svojoj prirodi nekompatibilne sa liberalnom demokratijom. Da je to slučaj, onda Evropska unija – koja po mnogo čemu predstavlja snažnije integrisanu ekonomsku i političku zajednicu nego što je to bila bilo koja Jugoslavija – ne bi postojala. Preduslov za ovakve političke zajednice jesu, pre svega, granice konstitutivnih jedinica koje su jasno uspostavljene, bezuslovno priznate i opšte prihvaćene kao trajne. Ovo je od suštinskog značaja za međusobno poverenje koje leži u osnovi volje za podelom vlasti i "davanjem suvereniteta". Evropska integracija bila je osmišljena da bi se učvrstio trajni dogovor oko jedne od najproblematičnijih granica u Evropi pre 1945-e – granice između Francuske i Nemačke. Suprotno tome, nerešena unutrašnja etnoteritorijalna pitanja u Jugoslaviji dovela su do toga da je bila izuzetno podložna nasilnom raspadu pod udarom spoljnih šokova kao što su bili nacizam i fašizam 30-ih godina prošlog veka i raspad komunizma 1989-91.

¹¹ Stvari su stajale donekle drugačije kada je u pitanju brojna mađarska manjina u Slovačkoj, ali ovo je posebno pitanje.

Zaključak

Danas bi se većina Srba složila da jugoslovenska ideja pripada prošlosti. Može li se isto reći i za ideju o “Velikoj Srbiji”? Ona je u velikoj meri napuštena. Milošević je praktično napustio projekat “Velike Srbije” 1995. godine u Dejtonu kada je pristao da tadašnja Savezna Republika Jugoslavija (SRJ, koja je obuhvatala Srbiju i Crnu Goru) prizna Bosnu i Hercegovinu u postojećim granicama. Godinu dana kasnije, u avgustu 1996-e, uspostavljeni su diplomatski odnosi sa Hrvatskom. Nakon uklanjanja Miloševića sa vlasti u oktobru 2000. godine, usledila je dalja konsolidacija posleratnih granica na Balkanu pristupanjem SRJ Paktu stabilnosti za jugoistočnu Evropu i drugim regionalnim savezima. Ona je takođe otpočela Procesu stabilizacije i pridruživanja EU, čiji “regionalni pristup” zahteva da učesnici zajedno i konstruktivno rade na izgradnji “dobrosusedskih” odnosa između država i da promovišu pomirenje između svojih naroda. Srbija je u kratkom roku počela da igra svoju ulogu u ovom procesu.

Ipak, pitanje Srbije ostaje otvoreno. Tokom naredne godine ili u nešto malo dužem periodu Srbija će morati da se istovremeno suoči sa dva preostala pitanja koja se tiču nedovršenog procesa uspostavljanja njene državnosti – budućnost Državne zajednice Srbija i Crna Gora, i budućnost Kosova – dok se istovremeno bude pripremala za nove izazove pridruživanja Evropskoj uniji. Nakon iscrpljivanja istorijskih alternativa “Velike Srbije” i Jugoslavije, Srbi su se našli u dubokoj konfuziji o tome kako da preformulišu svoje nacionalne ciljeve. Kao što pokazuju mnoga istraživanja javnog mnjenja, mnogi jednostavno radije ne razmišljaju o tome. Svega polovina ispitanika u Srbiji slaže se sa izjavom “Nacija mi je važna.” – što je najniži procenat u bilo kojoj zemlji Zapadnog Balkana.¹² životni standard, nezaposlenost, kriminal i korupcija, kao i politička stabilnost, redovno se nalaze na vrhu liste prioriteta za koje su zainteresovani građani Srbije, daleko prevazilazeći “nacionalne” interese koji pobuđuju jako nizak nivo interesovanja.¹³ Ipak, ovo nije sasvim normalno stanje stvari. Srbija treba da započne otvorenu, prodornu debatu kako bi redefinisala svoj nacionalni identitet i nacionalne interese u svetlu radikalnih promena koje su se desile – i novih mogućnosti koje pruža perspektiva integracije u EU. Demokrate u Srbiji su razumljivo zabrinute za eventualni ishod ove debate, ali ne mogu sebi da dozvole da pronalazjenje odgovora na “nacionalno pitanje” bude prepušteno istrošenim, samoporažavajućim i opasnim formulama iz prošlosti.

¹² Videti International Commission on the Balkans, *The Balkans in Europe's Future*, April 2005, Annex, Fig. 13, str. 48; <http://www.balkan-commission.org>.

¹³ Na primer, videti rezultate istraživanja koje je predstavio CeSID (Centar za slobodne izbore i demokratiju, Beograd): “Političke podele u Srbiji – pet godina posle”, maj 2005.

Integracija u Evropsku uniju je često shvatana kao način „prevazilaženja“ nacionalne države, ili čak kao put ka njenom „nestanku“. Međutim, ovo nije tačno. Svakako, evropska integracija pruža okvir za ublažavanje negativnih efekata evropskog poretka koji počiva isključivo na suverenim nacionalnim državama (sa njihovim borbenim nacionalizmom, ekonomskim protekcionizmom i podeljenim tržištem), ali Evropska unija ne može da opstane bez svojih država članica. Ona zavisi od njih ne samo zbog demokratskog političkog legitimiteta, već i radi samog funcionisanja Unije. Ovo pretpostavlja da su države članice u stanju da sprovedu zajedničke zakone, propise i standarde oko kojih su postigle dogovor, kao i da njihovi partneri mogu imati poverenja da će to i učiniti. Uprkos prenosu suvereniteta na EU u pojedinim oblastima, zemlje članice EU zadržavaju osnovne karakteristike nacionalnih država, u smislu političkih zajednica zasnovanih na konsenzusu (iako danas sve više razdražljivih) koje određuju čvrsto uspostavljene teritorijalne granice, i kojima upravljaju demokratski odgovorne institucije i vladavina prava.

Srbija nije nacionalna država nego konstitutivna republika dvonacionalne Državne zajednice Srbija i Crna Gora (SCG).¹⁴ SCG je ta koja ima međunarodni pravni subjektivitet i koja je stoga, po mišljenju EU, jedini partner za pregovore o pridruživanju EU. Ne postoji principijelni razlog zbog kojeg federalna država, pa čak i veoma labava konfederacija, ne bi mogla biti delotvorna članica EU. Može se tvrditi da su takve države, po svojoj strukturi, bolje prilagođene za složenu politiku “vladavine na više nivoa” u okvirima EU nego unitarne nacionalne države.

Međutim, SCG još uvek nije država članica EU – ona je tek na početku veoma teškog, dalekosežnog procesa političkog i ekonomskog preobražaja koji bi predstavljao ogroman izazov za stabilnost bilo koje zemlje. SCG takođe nije delotvorna država, nego “država u propadanju” čije konstitutivne republike ne pokazuju jasnu posvećenost njenom opstanku. Štaviše, same republike su u najboljem slučaju “slabe” države, kako ih definiše danas sve obimnija literatura iz oblasti društvenih nauka na ovu temu.¹⁵ Poverenje javnosti u političke institucije je veoma nisko, a takav je i nivo učešća u demokratskoj politici. Političke elite iskazuju sklonost ka “nedelotvornom pluralizmu”¹⁶ i u velikoj meri su viđene kao zainteresovane samo za sebe, korumpirane i neodgovorne. Pružanje delotvorne, nepris-

¹⁴ SCG = *Srbija-Crna Gora*, međunarodna skraćenica za Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora.

¹⁵ Korisno istraživanje ponudili su Jennifer Milliken i Keith Krause, “State Failure, State Collapse and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies”, uvod u poseban broj časopisa *Development and Change*, vol. 33, no.5, 2002, str.753-74.

¹⁶ Thomas Carothers, “The End of the Transition Paradigm”, *Journal of Democracy*, vol.13, no.1, 2002, str. 10-11.

trasne pravde i obezbeđivanje reda i zakona nisu zadovoljavajući. Službe bezbednosti nisu u potpunosti pod kontrolom vlasti i postoje indicije o njihovoj povezanosti sa organizovanim kriminalom. Ekonomski učinak je slab, sistemi socijalne zaštite ne funkcionišu, a reforme na svim nivoima su spore i samo se delimično sprovode.

Može li SCG postati stabilna država za potrebe evropskih integracija? Da li to žele Srbija i Crna Gora? Ili bi svaka od njih postigla bolje rezultate samostalno?

Nestanak poslednje Jugoslavije

Crna Gora nema istoriju sukoba sa Srbijom, dapače, njena istorija i istorija Srbije bile su intimno povezane, kao saveznice, a ne kao protivnice. Crnogorci tradicionalno nisu smatrali da je njihov nacionalni identitet različit od srpskog identiteta, već da je isprepletan s njim, pa čak i da čini suštinski deo samog "srpstva". S obzirom da je crnogorska država sačuvala svoju nezavisnost tokom celog otomanskog perioda, u ključnim momentima srpske istorije Crna Gora je igrala ulogu poslednjeg uporišta i bezbednog skrovišta srpske nezavisnosti. Tri monarhijske dinastije u Srbiji – Karadorđevići, Obrenovići i Petrovići – potekle su iz Crne Gore, baš kao i Vuk Karadžić, reformator srpskog jezika iz devetnaestog veka. Jedan od osnivača srpske nacionalne kulture bio je crnogorski vladar-pesnik, Petar Drugi Petrović Njegoš.

Sadašnje crnogorsko razilaženje sa Srbijom počelo je tek u periodu Miloševićeve vladavine. Sve do 1997. godine, Crnom Gorom je upravljala Demokratska partija socijalista, saveznica Miloševićeve Socijalističke partije Srbije. Ona je tako ostala lojalna Srbiji u krmjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ) konstituisanoj 1992. nakon odvajanja drugih republika. Međutim, pokazalo se da je privrženost Miloševićevoj Srbiji imala visoku cenu. Crna Gora se takođe našla na udaru međunarodnih sankcija uvedenih prema SRJ, iako nije imala skoro nikakav uticaj na ponašanje Beograda u ratovima protiv Hrvatske i Bosne. Ekonomske posledice sankcija prema Crnoj Gori doprinele su porastu anti-miloševićevske opozicije koja je počela da se zalaže za nezavisnost.

Milo Đukanović, koji se u međuvremenu udaljio od Miloševića i osnovao sopstvenu Social-demokratsku partiju, pobedio je na predsedničkim izborima u Crnoj Gori 1997. godine. Nakon izbora održanih naredne godine, njegova partija našla se na čelu šarolike vladajuće koalicije anti-miloševićevskih stranaka, od kojih su se neke svojski zalagale za nezavisnost. U to vreme, ni Đukanović, ni njegova vlada nisu bile jasno poimane kao separatističke, o čemu svedoči i podrška Amfilohija Radovića, vrlo

uticajnog mitropolita Srpske pravoslavne crkve i konzervativnog srpskog nacionaliste. Anti-miloševićevski stavovi vlade su su takođe uticali na to Sjedinjene Američke Države i Evropsku uniju nagrade Crnu Goru ukidanjem sankcija prema ovoj republici i obezbeđivanjem velikodušne finansijske podrške. Pod Đukanovićem, Crna Gora je brižljivo negovala „zapadnjački“ i „reformski“ imidž, čiju suštinu njegove međunarodne pristalice nisu suviše preispitivale sve dok se Milošević nalazio na vlasti u Beogradu.

Nakon svrgavanja Miloševića u oktobru 2000-e, nova srpska vlada koju je u Beogradu formirala anti-miloševićevska koalicija Demokratska opozicija Srbije (DOS) donela je probleme crnogorskom predsedniku Đukanoviću. DOS-ova pro-zapadna i pro-reformska platforma trebalo je da koaliciju učini prirodnim saveznikom crnogorskih vlasti, ali je Đukanović „svoje političko bogatstvo stekao igrajući na kartu nezavisnosti“¹⁷, i zalagao se za bojkot saveznih izbora 2000-e (očekujući Miloševiću pobjedu). Ovo je stvorilo paradoksalnu situaciju u kojoj je DOS na saveznom nivou udružio snage sa crnogorskom opozicijom, socijalistima koji su bili bivši Miloševićevi saveznici, ali koji su, kao i DOS, i dalje podržavali federaciju.

Nakon toga je usledio produženi period raspravljanja između Beograda i Podgorice oko redistribucije ovlašćenja između federacije i republika. Potom je na crnogorskim parlamentarnim izborima 2001. godine došlo do opadanja podrške strankama koje se zalažu za nezavisnost: one su se vratile na vlast, ali sa oslabljenom većinom. Đukanovićeva vlada učinila je ustupak koalicionim partnerima koji su se zalagali za nezavisnost, donošenjem novog zakona o referendumu za nezavisnost, iako nije sigurno da je, u ranoj fazi, Đukanović bio zaista spreman da ga primeni. U međuvremenu, Evropsku uniju je sve više zabrinjavao zastoj u razgovorima između Beograda i Podgorice. On se negativno odražavao na napredak reformi, čemu je DOS-ova vlada u Srbiji pod đinđićevim vodstvom bila istinski posvećena. Tako je, krajem 2001. godine, EU poslala svog Visokog predstavnika za Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku (CFSP), Havijera Solanu, da primeni čvrstu „preventivnu diplomatiju“ i pomogne da se razreši štetni zastoj.

Ciljevi Evropske unije

Evropska unija je dosledno bila skeptična prema crnogorskoj nezavisnosti i trudila se da sačuva zajednicu dve republike. Glavni razlog za ovakvu politiku EU je u tome što ne postoji jasna većina među crnogorskim građanima koja podržava nezavisnost: oni su u stvari manje ili više podeljeni po ovom

¹⁷ Wim Van Meurs, “Serbia and Montenegro: One Small Step for Mankind, One Giant Leap for the Balkans?”, *CAP Working Paper*, Munich, March 2002, str.3.

pitanju, i u pojedinim momentima nivo podrške nezavisnosti pada ispod 50 procenata. Smatra se da ovo nije solidna osnova na kojoj bi se mogla izgraditi stabilna nova država. Štaviše, crnogorski zakon o referendumu deluje problematično, jer zahteva samo prostu većinu za donošenje odluke o pitanju od tako fundamentalnog značaja za budućnost zemlje.

Preko 25 procenata stanovništva Republike čine manjine. EU ovo nije smatrala za činjenicu od posebnog značaja, s obzirom da su međuetnički odnosi u republici tradicionalno bili prilično dobri. Međutim, značajno je pomenuti da najveću manjinsku grupu čine Albanci, za koje se može očekivati da će podržati nezavisnost od Srbije. Sa druge strane, zajednica Bošnjaka (slovenskih Muslimana) u Sandžaku, istorijskom regionu koji se pruža sa obe strane duž crnogorsko-srpske granice, mogla bi biti uznemirena mogućnošću razdvajanja dve države, ukoliko bi ovo podrazumevalo nove komplikacije u održavanju kontakta sa sunarodnicima sa druge strane granice. Sve dublja polarizacija unutar crnogorske slovensko-pravoslavne većine za i protiv nezavisnosti mogla bi dovesti do toga da se manjine nađu u unakrsnoj vatri.

Produbljivanje ove podele vidljivo je u načinu na koji su se nekada prožimajući crnogorski/srpski identiteti sada razdvojili u potpuno polarizovane političke alternative. Oni koji podržavaju nezavisnost sada redefinišu crnogorski identitet kao zaseban nacionalni identitet, dok crnogorske pristalice federacije sa Srbijom sve više insistiraju na svom srpskom identitetu. Preliminarni rezultati popisa iz 2003. godine su ovo zloslutno potvrdili: udeo stanovnika Crne Gore koji se izjašnjavaju kao „Srbi“ porastao je sa svega nešto više od 9 procenata iz 1991. na skoro 32 procenta.

Postoje i dodatni razlozi za sumnje o tome da li bi nezavisna Crna Gora mogla biti stabilna država i faktor stabilnosti Balkanu. Ona je izuzetno mala, sa populacijom od oko 680.000 stanovnika. I dok Crnogorci s entuzijazmom pokazuju na Andoru kao „model“, sa stanovišta Evropske unije ovo nije preterano ubedljiv argument. Daleko od toga da predstavlja oazu prosperiteta zasnovanog na reformama, privreda Crne Gore je izuzetno slaba, i povezana sa organizovanim kriminalom, u koji su navodno upleteni vodeći državni funkcioneri, uključujući i samog predsednika. Po navodima jednog analitičara, „Značajan deo ekonomskih aktivnosti – procene se kreću od 40 do 60 odsto – povezan je s (C)mim tržištem, najviše s krađom kola i švercom cigareta“.¹⁸ Ono što još više zabrinjava su sve brojniji dokazi o ulozi Crne Gore kao zone tranzita i centra međunarodnih kanala trgovine ljudima i prostitucije.

Može se diskutovati o tome da li su ovi problemi mnogo ozbiljniji u Crnoj Gori nego bilo gde drugo na Balkanu, ali je sasvim sigurno da države članice EU nisu želele da preuzmu rizik i podrže nastanak nove „države u propadanju“, naročito dok zapadni političari nisu bili spremni da se poz-

¹⁸ Ibid, str.6.

abave istinski složenim problemom „konačnog statusa“ Kosova. Političari EU su verovali – tačno ili pogrešno – da bi međunarodno priznanje crnogorske nezavisnosti prejudiciralo sličan ishod na Kosovu. Sve dok unutar međunarodne zajednice nije postojao konsenzus o „konačnom statusu“ Kosova, neki su se i dalje nadali da bi se, nakon promene režima u Beogradu, Kosovari* mogli odvratiti od nezavisnosti kao svog cilja. U tom slučaju bi ponovo ispregovarana labava zajednica Srbije i Crne Gore mogla obezbediti okvir u kojem bi Kosovo uživalo „suštinsku autonomiju“. Ovo rešenje bilo bi alternativa nezavisnosti koje bi manje destabilizovalo ne samo Srbiju, već i ostatak Balkana. Naravno, ovaj scenario pretpostavlja je ne samo da ga Kosovari prihvate, već i da SRJ može biti ponovo konstituisana kao nova zajednica koja je dovoljno labava da zadovolji Crnu Goru, a ipak dovoljno čvrsta da bude stabilna.

Nakon dugotrajnih i teških pregovora koje je predvodio Havijer Solana, srpski i crnogorski lideri su 14. marta 2002. potpisali osnovni sporazum o rekonstruisanju zajedničke države. Međutim, bila je potrebna još jedna Solanina poseta u novembru da bi se zaključili beskrajni pregovori o „Ustavnoj povelji“ uz čiju pomoć je SRJ zamenila Državna zajednica Srbije i Crna Gora (SCG). Ratifikacija povelje u sva tri parlamenta konačno je, uz dodatna kašnjenja, završena u februaru 2003. godine.¹⁹ U svakoj fazi procesa, snažan pritisak Evropske unije bio je od suštinskog značaja. Ovo je bio loš početak za zajednicu koja nijednoj strani nije bila po volji, i koju su dežurni skeptici odmah prozvali „Solanija“.

Nova „država u propadanju“?

Kao rezultat pregovora nastala je zaista minimalistička tvorevina: Savet ministara koji broji svega pet članova i kojim predsedava predsednik izabran u parlamentu i sa veoma ograničenim ovlašćenjima;²⁰ te zajednička skupština sa 126 mandata (91 iz Srbije, 35 iz Crne Gore) u kojoj bi privremeno, tokom prve dve godine, sedeli poslanici koje su delegirali republički parlamenti. Direktni izbori za Skupštinu zajednice bili su jedno od pitanja kojem su se Crnogorci najtvrdoglavije odupirali. Kompromis je doneo odlaganje na dve godine, što je značilo da bi direktni izbori bili održani najranije u februaru 2005. godine. Još jedan ključni ustupak koji je učinjen Đukanoviću u zamenu za njegov potpis na Ustavnoj povelji bio je da svaka republika dobije pravo da organizuje referendum o nezavisnosti po isteku tri godine od potpisivanja Povelje (tj. ne pre februara 2006.). Ovo je kupilo vreme, ali po cenu davanja celoj slabašnoj strukturi izrazito privremeni kvalitet koji će umanjiti mogućnosti za buduću konsolidaciju SCG u stabilnu državu.

¹⁹ Ovaj termin podrazumeva Albance sa Kosova (prim. prev.)

¹⁹ Dokumenti koji se odnose na svaku fazu procesa dostupni su na internet prezentaciji Ministarstva spoljnih poslova SCG, na adresi www.mfa.gov.yu.

²⁰ Pet ministarstava na nivou zajednice zadužena su za: spoljne poslove; odbranu; međunarodne ekonomske odnose; unutrašnje ekonomske odnose; zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Predsednik je Crnogorac, g-din Svetozar Marović. Iako je Ustavnom poveljom predviđeno da ministri spoljnih poslova i odbrane ne bi trebalo da budu iz iste republike, oba mesta pripadaju Srbima; iako bi svaki ministar trebalo da ima zamenika ministra iz druge republike sa kojim bi menjao mesto na polovini četvorogodišnjeg mandata, ovo se nije dogodilo. U međuvremenu, Crna Gora i dalje ima sopstvenog ministra i Ministarstvo spoljnih poslova, što Srbija nema.

Uprkos značajnim ustupcima koje je dobio, Đukanovića su kod kuće čekale brojne kritike o tome da je “izdao” ideju o nezavisnosti, koje su upućivali njegovi proindependistički koalicioni partneri, puni samopouzdanja zbog dobrih rezultata na izborima 2002. godine. Đukanović se, stoga, branio ističući svoju posvećenost održavanju referenduma o nezavisnosti, čak i ako bi ovaj trebalo odložiti do 2006. S druge strane, neki srpski političari u Beogradu su otvoreno sumnjali da bi jedna takva labava zajednica mogla biti funkcionalna, čak dovodeći u pitanje da li je uopšte bilo u interesu Srbije da bude njen deo. Srbija ima 12 puta više stanovnika od Crne Gore, ali je Poveljom predviđen gotovo jednak status dve republike u donošenju odluka i podeli ključnih leaderskih mesta. “Pokret za nezavisnu Srbiju” se pojavio uskoro potom, predvođen jednim od članova DOS-ove koalicione vlade. Iako ovaj pokret nije imao skoro nikakav uticaj na biračko telo, istraživanja javnog mnjenja su pokazala da su mnogi građani Srbije počeli ozbiljno da dovode u pitanje interese Srbije u ovakvoj zajednici sa Crnom Gorom.

Vodeći prozapadni reformski političari u Srbiji bili su vrlo nezadovoljni ishodom pregovora. Među njima se nalazio i potpredsednik Vlade, Miroljub Labus, iz G17 plus, čiji je glavni cilj bio, u suštini, isti kao i cilj Evropske unije: da se ubrza ekonomska tranzicija i pridruživanje Evropskoj uniji. Njima se činilo da ih je EU izneverila, jer nije podržala njihove zahteve za jačim povezivanjem dve privrede, u odsustvu čega su predviđali ozbiljne probleme u pregovorima o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) sa Evropskom unijom. SCG nije imala jedinstveno tržište, a imala je dve valute. Crna Gora je prihvatila evro početkom 2002, i zadržala ga po odredbama Povelje; Srbija je tek uspela da stabilizuje dinar, i za takvu (relativno) veliku privredu “evroizacija” nije bila dobro rešenje. To je značilo da neće postojati jedna Narodna banka Srbije i Crne Gore i jedna monetarna politika, što je pretilo da oteža odnose sa međunarodnim finansijskim institucijama. Ove su se, međutim, pokazale kao vrlo fleksibilne i spremne da nastave da rade odvojeno sa republikama zajednice.

Znatno teži ekonomski problem, koji će zaista imati ozbiljne posledice na šanse SCG za pridruživanje EU, bio je činjenica da su dve republike imale vrlo različite tarifne stope (u proseku 3 odsto u Crnoj Gori, ali 10 odsto u Srbiji), kao i da su njihove privrede bile razdvojene carinskom barijerom. Evropska unija je obratila pažnju na pitanje usklađivanja carinskih stopa između dve republike tek nakon potpisivanja Ustavne povelje. To se pojavilo kao ključni uslov spremnosti SCG da započne pregovore o SSP, kako je navela Evropska komisija u svom “Izveštaju o izvodljivosti”. Pretpostavljalo se da će dve strane, s obzirom da su pristale da ožive Državnu zajednicu, otpočeti konstruktivnu saradnju na praktičnim elementima priprema za SSP, koji je smatran za apsolutni prioritet. Ovo je bila pogrešna

pretpostavka.

Različite tarife su odražavale strukturalno drugačije privrede, pa je njihovo usklađivanje zahtevalo značajne kompromise i žrtvovanje fundamentalnih ekonomskih interesa. Za malenu Crnu Goru, čija ekonomija u velikoj meri zavisi od turizma i trgovine, ekonomska logika nalagala je maksimalnu otvorenost, dok je Srbija tvrdila da u ovom trenutku ne može sebi da priušti snižavanje carinskih stopa i izlaganje svojih velikih, nereformisanih industrijskih i poljoprivrednih sektora međunarodnoj konkurenciji. Kao što je Mladan Dinkić (potpredsednik G17 plus, u to vreme guverner Narodne banke Srbije, a danas srpski ministar finansija) rekao bez uvijanja: "Ili će Crna Gora podići carinske stope na naš nivo, ili nećemo živeti s njima. Mi nećemo prihvatiti da uništimo polovinu naše privrede da bismo imali jednu kvazi-državu".²¹

Uskoro su pregovori o usklađivanju carinskih stopa zapali u ćorsokak, a Evropska komisija suspendovala je aktivnosti na izradi Studije izvodljivosti. To je trebalo da podseti obe strane da su njihovi izgledi za pridruživanje Evropskoj uniji dovedeni u pitanje, ali su rezultat bile samo još veće međusobne tenzije. Do sredine 2004. godine, sve ostale zemlje Zapadnog Balkana pretekle su Srbiju i Crnu Goru na putu ka Evropskoj uniji. Hrvatska je u oktobru 2001. potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, istakla kandidaturu za članstvo u EU u februaru 2003. i Evropski savet joj je u junu 2004. dodelio status kandidata, uz očekivanja da će pregovori o pristupanju započeti u 2005. godini.²² Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (FYROM) nije mnogo zaostajala. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju zaključila je 2003. godine, istovremeno se pripremajući da istakne kandidaturu za članstvo čim Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju bude ratifikovan (što se i desilo u martu 2005.). čak su i Bosna i Hercegovina (BiH) i Albanija u ovim procesima bile odmakle dalje od Srbije i Crne Gore.

Ovo je zahtevalo preispitivanje strategije Evropske unije. Očekivalo se da će Proces stabilizacije i pridruživanja, koji bi vodio zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a potom i perspektivi budućeg članstva u EU – kako je i potvrđeno na Evropskom samitu u Solunu 2003. – predstavljati podsticaj za političke i ekonomske reforme i trajnu stabilizaciju Zapadnog Balkana. Smatralo se da je stvaranje Srbije i Crne Gore bilo faktor stabilizacije koji je sprečio dalju dezintegraciju u regionu i usmerio Srbiju i Crnu Goru na put integracije. Međutim, institucionalni okvir Srbije i Crne Gore nije dvema republikama obezbedio odgovarajuće podsticaje za zajedničko delovanje i jaču međusobnu integraciju tokom obostranih priprema za pridruživanje Evropskoj uniji. Umesto toga, od samog početka, ispunjavanje zahteva za pridruživanje EU iznelo je na videlo njihovu ekonomsku različitost i podstaklo politički centrifugalne snage. Naime, čak je

²¹ Citiran od strane Međunarodne krizne grupe (ICG), "A Marriage of Inconvenience: Montenegro 2003", *ICG Balkans Report* no. 142, 16 April 2003, str. 7; <http://www.crisisweb.org>

²² Zapravo, početak pregovora o pristupanju sa Hrvatskom je u martu 2005. godine bio odložen do daljnjeg zbog nezadovoljavajućeg stepena saradnje Hrvatske sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. (Hrvatska je 3. oktobra 2005. dobila *avis* za početak pregovora - *prim. prev.*)

i razlog koji se nalazio u osnovi snažne evropske podrške Državnoj zajednici - regionalna bezbednost - doveden u pitanje, dok su se odnosi dve republike, istorijski najbližih saveznica, pogoršali do nivoa do tada neviđene obostrane frustracije i antagonizma.

Stoga je oktobra 2004. godine Evropska unija promenila pravac i ponudila princip “dvostrukog koloseka”. Dve republike bi sa Evropskom unijom odvojeno pregovarale o ekonomskim pitanjima, koja čine oko 80 procenata sadržaja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, ali bi bile tretirane kao jedna država – Srbija i Crna Gora – kada su u pitanju politički kriterijumi (demokratija, vladavina prava, ljudska i manjinska prava, politički dijalog i usaglašenost sa EU u oblasti spoljne politike). Evropska komisija je nakon toga nastavila svoj rad na Studiji izvodljivosti procenjujući spremnost Srbije i Crne Gore da započne pregovore o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. To je trebalo da bude jedan dokument, zvanično zaključen sa Srbijom i Crnom Gorom kao jedinim međunarodnim pravnim subjektom, koji bi bio ratifikovan u Skupštini Srbije i Crne Gore. Upravo tu se pojavio novi problem – do jeseni 2004. postalo je očigledno da postoje problemi u vezi sa Skupštinom Srbije i Crne Gore, čiji je dvogodišnji prelazni mandat uskoro isticao.

Ustavna povelja obavezala je dve republike da održe direktne izbore za Skupštinu Srbije i Crne Gore do februara 2005. godine, kako bi se zamenuili poslanici delegirani od strane republičkih parlamenata. Međutim, crnogorske vlasti nisu usvojile potrebne zakonodavne akte kojima bi se to omogućilo, pošto je Đukanović čvrsto rešio da izbegne direktne izbore. Bio je odlučan u nameri da održi referendum o nezavisnosti Crne Gore čim to bude bilo moguće po odredbama Ustavne povelje – nakon februara 2006. Njegov argument bio je da nema svrhe održavati direktne izbore za Skupštinu SCG u Crnoj Gori, dok ona ne odluči da li će ostati u Državnoj zajednici ili ne. U takvim okolnostima, nije imalo smisla održavati direktne izbore ni u Srbiji. Tako je februar 2005. došao i prošao, a Srbija i Crna Gora ostala je bez legitimnog parlamenta, dok je gomila zakona koji su čekali na usvajanje rasla.

U međuvremenu, rad Evropske komisije na izradi Studije izvodljivosti približavao se kraju, sa dobrim izgledima za povoljan zaključak, koji bi sadržao preporuku za započinjanje pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Do tada je sva pažnja bila usmerena na jedan ključni politički uslov – od Srbije se tražilo da pokaže zadovoljavajući stepen saradnje sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (ICTY). Tek su u januaru i februaru 2005. godine u Hag počeli da pristizu mnogi dugoočekivani optuženici za ratne zločine (iako su dva ključna begunca, Ratko Mladić i Radovan Karadžić, još uvek bili na slobodi). Nakon što je napokon načinjen zadovoljavajući pomak ka ispunjavanju uslova Evropske

unije po ovom pitanju, pojavila se nova važna prepreka: Srbija i Crna Gora i dalje nije ispunjavala osnovni uslov Evropske unije po pitanju demokratije i vladavine prava, sve dok nije imala legitimno izabran parlament.

Havijer Solana je još jednom bio pozvan u Beograd. 7. aprila, samo nekoliko dana pre nego što je Evropska komisija trebalo da objavi Studiju izvodljivosti, potpisan je amandman na Ustavnu povelju, uz Solanino prisustvo. Direktni izbori za Skupštinu Srbije i Crne Gore biće održani u svakoj od republika, kada u istoj budu održavani naredni izbori za republički parlament. U Crnoj Gori ovi izbori treba da budu održani do oktobra 2006. godine, dok u Srbiji takvi izbori nisu predviđeni do decembra 2007. Do tada će poslanici u Skupštini SCG i dalje biti delegirani predstavnici republika članica. U međuvremenu, Crna Gora još uvek ima mogućnost da nakon februara 2006. godine održi referendum o svojoj nezavisnosti. Stoga je dalji opstanak Državne zajednice još uvek pod velom neizvesnosti.

Zaključak

Da li je sve uopšte bilo vredno truda? Mnogi su tvrdili da nije.²³ Ivan Krastev iz komparativne studije “uspeha” i “neuspeha” na Balkanu zaključuje da su “samo nacionalne države uspele u projektu evropskih integracija”.²⁴ Pod tim on podrazumeva unitarne države, a ne monoetničke države. Po njegovom mišljenju, etničke federacije osuđene su na neuspeh. Ovo može izgledati paradoksalno. Postoje i drugačiji stavovi, da je projekat Srbija i Crna Gora bio pokušaj vredan truda da se “zaustavi balkanski trend beskrainog fragmentisanja država u Evropi koju karakterišu integracija i prenos suverenih prava”.²⁵ Ukoliko ne možete da živite zajedno u integrisanoj uniji čak ni sa najbližim prijateljima, kako onda možete biti verodostojan kandidat za Evropsku uniju?

Važno je pomenuti da su vrlo slični argumenti bili predočeni Slovacima početkom 90-ih godina kako bi ih se odvratilo od nezavisnosti – ali bez uspeha. Kontra-argumenti Slovaka bili su da će obe republike brže ući u EU ako budu išle odvojeno, kao i da će čehoslovačka federacija biti suvišna jednom kada se obe republike pridruže evropskoj federaciji. Isti argumenti danas deluju ubedljivo i crnogorskim nacionalistima i srpskim skepticima prema SCG. Ukoliko je cilj Evropske unije bio da se dobije na vremenu, u nadi da će zajednica postepeno dobiti na suštini i snazi u trenutku kada političke energije budu preusmerene ka osnovama integracije u Evropsku uniju, ta nada je uništena. Puno vremena potrošeno je uzalud na rasprave oko usklađivanja carinskih stopa i to bez ikakvog rezultata, osim što su potvrđeni argumenti najvećih skeptika po pitanju SCG, s obe strane.

Međutim, Evropska unija još uvek nije ubedena u njihove stavove. Na-

²³ Naročito je Međunarodna krizna grupa bila otvoreni kritičar SCG projekta od samog početka - videti fusnotu 21.

²⁴ Ivan Krastev, “Bringing the State Back Up”, referat za konferenciju, septembar 2003; <http://www.suedosteuropa-gesellschaft.com>.

²⁵ Van Meurs, op.cit., str. 14.

kon odobravanja pristupa “dvostrukog koloseka”, EU ostaje na stanovištu da Srbija i Crna Gora može da zaključi samo jedan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju koji će poštovati stvarne ekonomske razlike između Republika. Ključni faktor ovakvog stava Evropske unije i dalje je duboka skeptičnost po pitanju održivosti Crne Gore kao posebne države. U Studiji izvodljivosti Evropske komisije iznete su ozbiljne sumnje u kapacitet crnogorskih institucija da ispune zahteve brzog pridruživanja EU.²⁶ Međutim, ostaje sporno do koje mere Državna zajednica može da ublaži ove nedostatke. Srbija, koja ima kredibilnije institucionalne i administrativne kapacitete, mogla bi lakše ići u ovaj proces sama, ali, za sada, izgleda da to ne želi. Rezultati istraživanja javnog mnjenja sprovedenog u maju 2005. pokazuju da je 55% građana za opstanak zajedničke države, dok je 36% za podelu na dve odvojene države.²⁷ Štaviše, sporo napredovanje Srbije u procesu integracije u EU nije do sada bilo rezultat problema u funkcionisanju Srbije i Crne Gore, već sopstvenog neuspeha da se ostvari odgovarajuća saradnja sa Međunarodnim tribunalom u Hagu.

Ovi argumenti će uskoro izgubiti na snazi. Poboljšanjem saradnje Srbije sa Međunarodnim tribunalom u Hagu od početka 2005. godine, Srbija i Crna Gora je napokon došla na prag pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (čiji se početak očekuje u oktobru 2005.). Ali njih će sada verovatno prekinuti odlučnost Crne Gore da na proleće 2006. održi referendum o nezavisnosti. Pristup “dvostrukog koloseka” Evropske unije pomoći će da se maksimalno ublaži raskid, ali će do njega svakako doći. Političke snage u Crnoj Gori biće preokupirane, na prvom mestu, unutrašnjim političkim sukobima za koje se predviđa da će se voditi oko pitanja kolika većina i koliki odziv birača će biti potrebni da bi rezultat referenduma bio validan. Posebno će sporno biti pitanje da li će državljanima Crne Gore sa prebivalištem u Srbiji biti omogućeno da glasaju – prema postojećem Zakonu o referendumu, samo građani sa prebivalištem u Crnoj Gori imaju to pravo. Tako definisano izborno telo čini oko 450.000 birača; ali oko 260.000 državljana Crne Gore ima prebivalište u Srbiji, od kojih se većina verovatno zalaže za opstanak Državne zajednice i koji mogu da traže pravo glasa. Stoga će, verovatno, pregovori o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju biti zaustavljeni tokom trajanja kampanje u vezi sa referendumom. Suspendovanje pregovora može da potraje određeno vreme, jer, ukoliko rezultat bude negativan ili ne bude validan, Đukanovićeva vlada će pasti i novi opšti izbori će morati biti raspisani.

Da li će i sama Srbija odustati od zajedničke države sa Crnom Gorom, kao što su i Česi na kraju odustali od Čehoslovačke? Odgovor se ne nazire. Srbija još uvek nije morala da se izjasni po pitanju Srbije i Crne Gore, zato što je do sada glavnu prepreku napretku ka integraciji u EU predstavljalo pitanje Međunarodnog tribunala, a ne sudbine državne zajednice. Do sada

²⁶ Videti “Report on the Preparedness of Serbia and Montenegro to negotiate a Stabilisation and Association Agreement with the European Union”, SEC (2005), 478 final, Brisel, 12. april 2005.

²⁷ Videti “Političke podelu u Srbiji”, op.cit., str. 25.

je podrška Državnoj zajednici bila jedno pitanje u vezi sa kojim je Srbija mogla da pokaže da je spremna da saraduje sa Evropskom unijom, ali to može veoma brzo da iščezne ukoliko sama SCG postane glavna prepreka brzom zaključenju pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Međutim, integracija u Evropsku uniju nije jedini motiv zbog koga Srbija podržava Srbiju i Crnu Goru. Mnogi Srbi osećaju prilično snažnu povezanost sa Crnom Gorom. Postoje čvrste lične i emotivne veze. Veliki broj Srba koji žive u Srbiji neguje svoje crnogorske korene (koji su posledica velikih migracija tokom prošlog veka) i nastavlja da održava bliske porodične veze. U Srbiji stoga postoji potencijalno biračko telo iskreno posvećenih zagovarača državne zajednice, iako se ne zna tačno ni veličina tog biračkog tela, niti težina koju crnogorski faktor ima u rezultatima izbora u Srbiji. Većina Srba bi svakako bila veoma zabrinuta za buduće smanjenje teritorije na kojoj se osećaju dobrodošlo i kao kod kuće. Ali oni ne bi pokušali da spreče Crnu Goru da napusti Državnu zajednicu, ukoliko bi to bila potvrđena volja ubedljive većine u toj republici – što danas nije slučaj.

Postoji još jedan, instrumentalni, faktor koji održava zainteresovanost Srbije za državnu zajednicu. Vodeći srpski političari, konkretno predsednik Vlade Koštunica, vide Srbiju i Crnu Goru kao najbolju nadu za Srbiju da zadrži Kosovo tako što će ga ponovo inkorporirati kao sastavni deo Srbije i Crne Gore. Ovo je, najblaže rečeno, problematično (kao što ćemo videti u narednom poglavlju). Crnogorci mogu opravdano da postavie pitanje zašto bi oni ostali u državnoj zajednici čija je primarna svrha za Srbiju da reši svoj problem Kosova.

Pitanje Kosova zadire u srce pitanja srpske državnosti. Međutim, kako tač-no glasi to pitanje? Srbi ga gotovo uvek postavljaju u nacionalistički okvir. Kosovo predstavlja “središte” srpskog nacionalnog identiteta, “jezgro” srednjovekovne srpske kraljevine, i danas još uvek predstavlja mesto gde se nalaze njihovi najdragoceniji nacionalni verski spomenici. To je njihov “Jerusalim”.²⁸ Argument Srba jeste da u istoriji ne postoji politički lider koji se dobrovoljno odrekao državne teritorije, a kamoli teritorije koja ima tako dubok nacionalni i istorijski značaj – pa zašto bi to Srbija učinila?

Direktan “realističan” odgovor bio bi da je Srbija već “izgubila” Kosovo – a gubila ga je vekovima. Još od vremena otomanskog osvajanja, stanovništvo Kosova su sve više i više sačinjavali Albanci. Moderna Srbija apsolutno nije uspela da integriše Albance u svoje projekte izgradnje države. Albanci, koji čine oko 90 procenata populacije na Kosovu²⁹, danas ne vide nijedan razlog zbog koga bi trebalo da ostanu deo Srbije. Brutalni pokušaji Miloševićevog režima da uguši pobunu kosovskih Albanaca 1998-99. su, u očima Sjedinjenih Država i njenih NATO saveznika, pretili da prerastu u genocid, što je bilo opravdanje za njihovu oružanu intervenciju. Nakon toga usledilo je uspostavljanje Privremene Misije UN (UNMIK) – zapravo međunarodnog protektorata. Posle izbora 2002. godine uspostavljene su “Privremene institucije samouprave” – predsednik, skupština, i odgovorna vlada kojoj je UNMIK tokom vremena prenosio sve više ovlašćenja. Od 1999. godine, Srbija nije više upravljala Kosovom kao delom svoje teritorije. Niti će se Kosovo vratiti pod vlast Beograda – to je jasno stavljeno do znanja od strane Kontakt grupe, koja je preuzela vodeću ulogu u ime međunarodne zajednice.²⁹

Stavljanje pitanja u međunarodni pravni okvir

Da li bi *de facto* odvajanje Kosova od Srbije trebalo da vodi ka tome da ono postane suverena nezavisna država? To nije bio cilj NATO intervencije 1999. godine. Legalno pravo Srbije na suverenitet nad Kosovom čini se jasnim, i potvrđeno je u Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, kojom je regulisan ishod NATO intervencije 1999. U međunarodnom

²⁸ Često pominjan argument, koji je Vuk Jeremić, savetnik predsednika Tadića, ponovo istakao u svom iskazu na saslušanju pred Komitetom za međunarodne odnose poslove Kongresa SAD, “Past and Future Status of Kosovo”, 18. maj 2005.; http://www.house.gov/international_relations/109/jer051805.pdf.

²⁹ Procenjuje se da Kosovo ima oko 2 miliona stanovnika. Kosovski Albanci bojkotovali su poslednji popis stanovništva u bivšoj Jugoslaviji 1991. Planirano je da sledeći popis bude realizovan pod međunarodnom supervizijom 2006.

³⁰ Zemlje članice Kontakt grupe su: SAD, Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Italija i Rusija.

³¹ Maks Kampelman (Max Kampelman), citirano u: Rein Mullerson, *International Law, Rights and Politics*, London: Routledge, 1994), str. 64.

³² *Ibid.*, str. 67.

³³ Videti saopštenja za štampu Evropske političke saradnje: "Declaration on the "Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union"", P. 128/91, 16. decembar 1991. i "Declaration on Yugoslavia", P. 129/91, 16. decembar 1991.

³⁴ Pravna osnova ovog argumenta i dalje je kontroverzna, utoliko više što akcija NATO-a nije bila podržana od strane Saveta bezbednosti UN. Verovatno je dobila post hoc pravno utemeljenje u Rezoluciji Saveta bezbednosti 1244, kojom je regulisan ishod intervencije. Nezavisna međunarodna komisija za Kosovo zaključila je da je intervencija bila "legitimna, ali ne i pravno legalna" i pozvala je na dalju razradu UN okvira koji bi bio smernica za buduće odgovore na humanitarne katastrofe, kakva je bila ona na Kosovu 1998-99: videti *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*, (Oxford: Oxford University Press, 2000). Dodatni osvrt na pojavu mogućeg novog principa međunarodnog prava izvršila je Međunarodna komisija za intervenciju i državni suverenitet sponzorisan od strane kanadske Vlade: videti *The Responsibility to Protect*, Ottawa: IDRC, decembar 1991) na: <http://www.idrc.ca>.

³⁵ Nacrtni Sporazuma iz Rambujea bio je izražen u proleće 1999. s ciljem da se izbegne kriza na Kosovu. On nikada nije stupio na snagu, s obzirom da ga SRJ nije potpisala; sporazum je uključivao stavku kojom se građanima Kosova daje pravo da nakon tri godine odrede svoju budućnost putem referenduma. Iako je međunarodna zajednica dozvolila da te tri godine isteknu, još uvek postoji doslednost osnovnom principu samoopredeljenja za Kosovo.

pravu i praksi postoji čvrsta pretpostavka protiv menjanja postojećih granica. Kako jedan međunarodni advokat od autoriteta objašnjava, to "nije zbog toga što su granice uvek razumne i pravedne, već zato što ih je potrebno poštovati zbog mira i stabilnosti".³¹ Građani Kosova doista uživaju pravo na samoopredeljenje, ali to ne podrazumeva "pravo na otepljenje" – takvo pravo ne postoji u međunarodnom pravu. Čak ni pokušaj genocida nije dovoljan da bi se uvelo takvo pravo, kao što pokazuje slučaj Kurda u Iraku.

Međutim, princip suvereniteta i teritorijalnog integriteta država nije jači od svih drugih principa međunarodnog prava. U slučaju kada država očigledno nije uspevala da ispoštuje sve ostale podjednako važne principe UN o jednakim pravima i samoopredeljenju – to jest, kada vlast te države ne predstavlja sve građane sa svoje teritorije bez razlike, i kada primenjuje silu kako bi narode lišila njihovog nacionalnog identiteta – međunarodna zajednica je iskazivala spremnost da sa više saosećanja gleda na otepljenje, i priznavala ga kao krajnje rešenje "kada zadržavanje status-a quo izgleda ne samo nepravedno, nego i opasno po druge države – ako ne za svet, onda barem za stabilnost u regionu".³²

Suočena sa raspadom Sovjetskog Saveza i Jugoslavije u 1991. godini, tadašnja Evropska zajednica (danas EU) izradila je niz "Smernica" o priznavanju novih država.³³ "Deklaracija o Jugoslaviji" odnosila se samo na "republike". Kosovo nije bilo republika u bivšoj Jugoslaviji, već "autonomna pokrajina" u okviru Srbije, tako da u Deklaraciji nije izneto stanovište po ovom pitanju. U Deklaraciji se takođe insistiralo na "poštovanju nepovredivosti svih granica, koje mogu biti izmenjene samo mirnim putem i uz uzajamnu saglasnost". Nove države morale su da poštuju osnovne standarde i odredbe međunarodnog prava po pitanju vladavine prava, demokratije i ljudskih prava, kao i da garantuju prava etničkih i nacionalnih manjina.

Odluka NATO-a da 1999. godine upotrebi silu protiv Savezne Republike Jugoslavije (koja je obuhvatala Srbiju i Crnu Goru) bila je pravdana kao "humanitarna intervencija" s ciljem da se albansko stanovništvo zaštiti od pretećeg genocida. Dat je argument da je međunarodna zajednica imala obavezu da spreči masivno kršenje ljudskih prava koja ima veći značaj od principa poštovanja suvereniteta SRJ.³⁴ Namera NATO intervencije nije bila da se promene granice SRJ/Srbije, niti da se obezbedi nezavisnost Kosova. Rezolucija 1244 Saveta bezbednosti dala je, međutim, mandat privremenoj administraciji da "potpomaže politički proces osmišljen da odredi budući status Kosova, uzimajući u obzir odredbe Sporazuma iz Rambujea".³⁵ Pozivanje na Rambuje značilo je da nezavisnost nije isključena kao opcija. Ovo pitanje ostaje otvoreno.

Međunarodno pravo ne daje jasan recept za budući status Kosova, ali

postoje neki osnovni principi koji mogu biti smernice u procesu određivanja istog. Nijedan od njih nije bezuslovan i mora biti usklađen sa ostalima. Kao prvo, primarni cilj međunarodne zajednice u rešavanju statusa Kosova biće zalaganje za bezbednost i trajnu stabilnost u celom balkanskom regionu. Zatim, bilo kakva promena statusa i granica treba da bude postignuta kroz politički proces, a ne jednostranim aktom ili upotrebom sile.³⁶ Šta će se desiti ukoliko taj proces ne pokaže nikakve izgleda za postizanje dogovora? Nema jasnog odgovora na ovo pitanje. Konzervativno tumačenje međunarodnog prava dalo bi prednost teritorijalnom status-u quo, na osnovu tradicionalnog značenja poštovanja suvereniteta. Ali međunarodna zajednica – u obliku Kontakt grupe – smatra da je status quo “neodrživ”.

Postoji još jedna – sve brojnija – škola mišljenja koja smatra da se, od završetka Hladnog rata, suverenitet nalazi u procesu redefinisavanja.³⁷ Prema rečima generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, Kofija Anana, naglasak nije više na “suverenitetu suverena” nego na suverenitetu “naroda”.³⁸ To podrazumeva da će se u određivanju budućeg statusa Kosova najviše uzimati u obzir ishod koji podrazumeva vlast koja poštuje vladavinu prava, demokratiju i ljudska prava, a posebno prava manjina, te stoga može odgovorno da tvrdi da predstavlja interese *svih* građana na svojoj teritoriji bez obzira na njihov etnički ili nacionalni identitet.

Ponovno stavljanje pitanja u evropski kontekst

Još jedan način uspostavljanja okvira za pitanje Kosova jeste njegovo stavljanje u evropski kontekst. Na Samitu Evropskog saveta u Solunu 2003. godine, EU se obavezala na “evropsku perspektivu” za Zapadni Balkan, izričito govoreći da “budućnost Balkana jeste u Evropskoj uniji”. “Konačni status” Kosova biće u Evropskoj uniji, zajedno sa svim susednim zemljama. Evropska perspektiva predstavlja jedinstven strateški okvir za dugoročnu stabilizaciju i bezbednost u regionu. Obećanje da će Srbija i Kosovo na kraju steći članstvo u Evropskoj uniji, zajedno sa svim njihovim susedima, uz obezbeđivanje značajne tehničke i ekonomske pomoći za reforme i razvoj, trebalo bi da bude snažan podsticaj svim stranama da modifikuju svoja stanovišta i preusmere svoju pažnju s rana iz prošlosti na izgradnju bolje budućnosti za svoje građane.

Nedavno je jedan srpski lider izjavio da mu se smučilo da mu stalno govore da Srbija može da bira “Kosovo ili Evropa”. Ali to nije poenta. Evropska perspektiva nije samo puko ekonomsko podmićivanje. Evropska integracija nikada nije bila pitanje isključivo ekonomske dobiti. Od samog početka njena svrha je bila da okonča istoriju razornih sukoba

³⁶ Za raspravu oko toga da li je NATO intervencija 1999. predstavljala pokušaj nasilne promene granica, i stoga bila u suprotnosti sa međunarodnim pravom, videti literaturu navedenu u fusnoti 34.

³⁷ Videti na primer Muler-son, op.cit.; kao i korisnu bibliografsku studiju *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background*, (dodatak Izveštaju Međunarodne komisije za intervenciju i državni suverenitet), (Ottawa: IDRC, 2001).

³⁸ Kofi Annan, “Two concepts of sovereignty”, *The Economist*, 18. septembar 1999, str. 49-50.

između evropskih naroda, pružajući zajednički okvir unutar koga oni mogu redefinisati svoje “nacionalne interese” stavljanjem naglaska na zajedničke interese u osnovama bezbednosti i prosperiteta za sva društva. Evropska integracija uspela je da transformiše politiku između posleratnih nacionalnih država zapadne Evrope od igre bez dobitnika do igre sa pozitivnim ishodom u kojoj svako izvlači veću korist ako saradjuje sa ostalima. Obećanje proširenja prenelo je takvu logiku i na srednju i istočnu Evropu, kulminirajući primanjem tih država u članstvo EU 2004. godine. Sada je cilj da se zemlje Zapadnog Balkana uvedu u tu skupinu.

Evropska posvećenost Balkanu stoga podrazumeva više od pukog “spoljno-političkog” interesa za pitanje Kosova: ona predstavlja posvećenost partnerstvu sa zemljama u regionu sa zajedničkim ciljem da se one transformišu u niz funkcionalnih demokratija koje su sposobne da postanu buduće države članice EU. Ovakva perspektiva stavlja pred Srbiju izazov da pristupi pitanju Kosova kao načinu za postizanje ovog cilja, redefinišući svoje nacionalne ciljeve u svetlu mogućnosti koje pruža evropska integracija.

U periodu nakon 1999. godine, političari u Srbiji su uglavnom izbegavali da se suoče sa ovim izborom. Pretpostavljali su da je pravni zahtev Srbije za suverenitetom predstavljao konačan odgovor na pitanje Kosova. Očekivali su da će neuspeh kosovskih Albanaca da ispune demokratske standarde i obezbede zaštitu ljudskih i manjinskih prava uticati na smanjivanje međunarodne podrške njihovoj nezavisnosti. Zapravo, dugo vremena su podeljena mišljenja oko ovih pitanja paralisisala delovanje međunarodne zajednice u vezi sa pitanjem Kosova. U međuvremenu, sa Srbije je skinut teret održavanja bezbednosti na Kosovu i potpomaganja kosovske privrede – ogromni finansijski troškovi pali su na teret međunarodne zajednice, a ne budžeta Srbije.

Erupcija masovnog nasilja na Kosovu u martu 2004. promenila je odnos strana na način na koji to Srbija nije očekivala. (Videti Prilog 1.) Iako je razvoj događaja svakako potvrdio nespremnost kosovskih Albanaca da imaju nezavisnu državu, ključni međunarodni akteri – Sjedinjene Države i Evropska unija – zaključili su da je status quo postao neodrživ: neizvesnost je sad predstavljala najveću pretnju bezbednosti i stabilnosti u balkanskom regionu. Štaviše, Rusija – ključni međunarodni saveznik Srbije i stalna članica Saveta bezbednosti UN s pravom veta – takođe je prihvatila ovo stanovište. Novi konsenzus unutar Kontakt grupe otvorio je put ubrzanju “političkog procesa” predviđenog Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN kao način za određivanje budućeg statusa Kosova. Pregovori treba da počnu u jesen 2005. godine. Da li je Srbija spremna za njih?

Prilog 1: Događaji na Kosovu marta 2004.

Na Kosovu je 17. i 18. marta 2004. godine došlo do erupcije nasilja, pri čemu je preko 50.000 ljudi učestvovalo u 33 nasilna incidenta širom pokrajine. Neposredan povod za ovo bio je izveštaj koji je došao sa severa, iz Kosovske Mitrovice, jedne od oblasti sa najvećim stepenom etničkih tenzija u pokrajini od 1999. U izveštaju se tvrdilo da je grupa Srba napala grupu od četiri albanska deteta koji su pokušali da pobegnu skakanjem u reku, pri čemu su se tri deteta udavila. Izveštaj, za koji se kasnije ispostavilo da je bio lažan (nije bilo napada Srba), bio je velikom brzinom prenet širom pokrajine uz pomoć senzacionalističkog izveštavanja u kosovskim albanskim medijima. Rezultat, kako je generalni sekretar UN Kofi Anan izvestio Savet bezbednosti UN, bio je sledeći:

Napad koji su predvodili albanski ekstremisti sa Kosova protiv srpskih, romskih i aškalijskih zajednica na Kosovu bio je organizovana, široko rasprostranjena i ciljana kampanja. Napadi na kosovske Srbe izvršeni su širom Kosova, a na udaru su se prevashodno našle uspostavljene zajednice koje su 1999. ostale na Kosovu, kao i mali broj mesta gde je nedavno došlo do povratka. Imovina je demolirana, javne ustanove kao što su škole i bolnice bile su uništene, zajednice su bile opkoljene i pod pretnjom, a njihovi stanovnici su bili primorani da napuste svoje domove. Stanovnici čitavih sela morali su biti evakuisani i, nakon njihovog odlaska, mnoge kuće su bile spaljene do temelja. U drugim slučajevima, bilo je pokušaja da se ilegalno useli i, u nekim slučajevima, raspodeli napuštena imovina.

U ovom nasilju život je izgubilo ukupno 19 lica, od čega 11 kosovskih Albanaca i 8 kosovskih Srba, dok su 954 osobe povređene tokom ovih sukoba. Štaviše, povrede je pretrpelo i 65 pripadnika međunarodnih policijskih snaga, 58 pripadnika Kosovske policijske službe (KPS) i 61 pripadnik KFOR-a. Oštećeno je ili uništeno oko 730 kuća koje pripadaju manjinama, uglavnom kosovskim Srbima. U napadima na kulturno i versko nasleđe na Kosovu, oštećeno je ili uništeno 36 pravoslavnih crkava, manastira i ostalih verskih i kulturnih znamenitosti.

Martovsko nasilje je u potpunosti obrnulo proces povratka. Ciljano je na oblasti u kojima žive manjine, čime je poslata poruka da manjine i povratnici nisu dobrodošli na Kosovo. Za manje od 48 sati, 4.100 pripadnika manjinskih zajednica postali su nova raseljena lica, što čini više od ukupno 3.664 stanovnika koji su se vratili tokom 2003. Većina onih koji su pobeгли bili su iz Prištine i južnih delova Kosovske Mitrovice (42% i 40%, navedenim redom), ali je raseljavanje pogodilo sve delove Kosova. Što se tiče raseljenih lica, 82% su kosovski Srbi, a preo-

stalih 18% uključuje raseljene Rome i Aškalije. Procenjuje se da je 350 kosovskih Albanaca raseljeno iz severnog dela Kosovske Mitrovice.*

Iako bez presedana po obimu, martovski događaji bili su kulminacija brojnih manjih incidenata međuetničkog nasilja iz osвете koji su prolazili nekažnjeno još od 1999. UNMIK (privremena administracija UN-a) i KFOR (stabilizacione snage koje predvodi NATO) nisu uspele da očuvaju red i zaštite manjinske grupe koje su bile na udaru. Zapravo, po prvi put su napadnuti oficiri i imovina međunarodnih bezbednosnih i policijskih misija. Kosovska policijska služba (KPS) takođe nije uspela da interveniše u mnogim oblastima, a neki od njenih pripadnika učestvovali su u martovskim napadima.

Prvobitne reakcije većeg dela političkog rukovodstva kosovskih Albanaca bile su ambivalentne i neodređene: "Lideri kosovskih Albanaca nisu u principu bili spremni da na izričit način osude nasilje uopšte a potom i nasilje konkretno nad zajednicom kosovskih Srba." ** Kada je konačno i došlo do javne osude, to je bilo samo na insistiranje šefa UNMIK-a. U nekoliko izjava, uključujući i onu koju je dao predsednik Rugova, nije bilo pomena o tome da su Srbi bili glavne mete i žrtve albanskih napada.

* "Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Mission in Kosovo", UNSC S/2004/348, 30. april 2004, para. 2 i 3, str. 1-2. Videti takode International Crisis Group, "Collapse in Kosovo", *ICG Europe Report* 155, Brisel, 22. april 2004.

** UNSC S/2004/348, 30. april 2004, para.11, strana 3.

“Nju dil” Srbije za Kosovo

U proleće 2005. godine, kada je postalo jasno da se sa pitanjem Kosova mora suočiti, beogradski političari udružili su snage u prevazilaženju isuviše očiglednih podela i nesklada. Suočeni sa deklaracijom Kontakt grupe po kojoj “ne može biti povratka na status *quo pre* 1999”, srpski predsednik Boris Tadić i premijer Vojislav Koštunica zatražili su od svojih timova savetnika da porade na “zajedničkoj platformi” koja bi ih pripremila za predstojeće pregovore o statusu. Rezultat je bila intrigantna nova formulacija: “više od autonomije, manje od nezavisnosti”. Šta bi ovo tačno moglo da znači nije jasno, osim da je nezavisnost – uključujući “uslovnu” nezavisnost – za Kosovo, strogo isključena. U svetu je ovo dočekano kao obećavajuća početna pozicija: iako je sadržina ostala nerazumljiva, ostavljen je prostor za definisanje detalja tokom pregovora.

Dve su dimenzije srpskog plana: prva, da Kosovo treba da bude reintegrirano u Državnu zajednicu, moguće kao njen treći konstitutivni deo; i druga, da je decentralizacija Kosova poželjnija alternativa nego podela, kao način za garantovanje bezbednosti i samouprave pripadnicima manjina. Da li ovi predlozi mogu da ispune kriterijume međunarodne zajednice o trajnoj stabilizaciji i demokratskoj vladavini? Da li oni doprinose evropskoj perspektivi Srbije i Kosova, za koju je neophodna funkcionalna državnost?

a) Proširena Državna zajednica?

U vezi sa ovim postoje dva suštinska problema. Pre svega, kao što je rešeno u prethodnom poglavlju, Državna zajednica (SCG) je sama po sebi izrazito disfunkcionalna država. To, da bi uključivanje Kosova poboljšalo situaciju je, najblaže rečeno, nešto o čemu bi se moglo raspravljati. Kao drugo, kosovski Albanci ne pokazuju nijedan znak interesovanja za ovu opciju: njihovi politički lideri su u potpunosti opredeljeni za nezavisnost. Iako je u prošlosti zaista bilo lidera kosovskih Albanaca koji su bili spremni da traže manje od nezavisnosti i razgovaraju s Beogradom o alternativnim rešenjima, događaji 1998-1999. nepovratno su izmenili njihove odnose sa Srbijom. Beograd, kako se čini, nije uspeo da shvati ovo novo stanje stvari. Moglo se nadati da će se po svrgavanju Miloševića, kada Srbija postane demokratija, Albanci vratiti svojim mekšim stavovima. Ali nisu.

Kosovski Albanci mogu da pronađu dobre razloge za nepoverenje prema srpskoj demokratiji u ovom trenutku. Mogu da ukažu na činjenicu da je najpopularnija partija u Srbiji Radikalna stranka, čiji je ekstremno nacionalistički i ksenofobičan program nepromenjen od sredine 90-ih, i čiji je lider, Vojislav Šešelj, sada u Hagu optužen za ratne zločine. Koalicija demokrata sprečila je radikale da učestvuju u vlasti, ali to je prilično nepouzdan. Velike su šanse da na sledećim izborima budemo svedoci

daljeg rasta radikala, što bi moglo da ih uvede u vladu. U isto vreme, opstaju duboke podele među demokratama, što znači da sadašnja Vlada praktično zavisi od podrške Miloševićevih socijalista u Skupštini. Cena toga je odlaganje isporučivanja optuženih za ratne zločine Međunarodnom tribunalu za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, što je glavni razlog za sumnju međunarodne zajednice u snagu demokratije u Srbiji i funkcionalnog kapaciteta njenih institucija da ispune obaveze članstva u UN.

Predlozi Beograda o tome kako bi trodelna zajednica funkcionisala su i dalje veoma neodređeni. U pokušaju da se zamisli kako bi to moglo da funkcioniše, prevlađujući je osećaj nerealnosti. Ukoliko bi Kosovo bilo integrisano kao treći, ravnopravan partner, za pretpostaviti je da bi došao red da njegovi lideri preuzimu rotirajuće rukovodeće pozicije u zajednici. Ali da li su Srbi *zaista* spremni da zamisle mogućnost da Albanac s Kosova – recimo Ibrahim Rugova, ili Ramuš Haradinaj – bude njihov predsednik, ili ministar spoljnih poslova koji ih predstavlja u inostranstvu, ili ministar odbrane koji rukovodi njihovom vojskom i bezbednošću zemlje?³⁹ Da li su Srbi *zaista* spremni da kosovskim Albancima ponude u potpunosti proporcionalan udeo u skupštini Državne zajednice?

Ova pitanja postavljam zato što sam bila pod jakim utiskom tokom brojnih razgovora i diskusija u Srbiji da mnogi, ako ne i većina Srba, zapravo ne smatra kosovske Albance svojim sugrađanima, što oni danas jesu i biće sve dok je Kosovo deo Srbije. Jedan poznati političar mi se skoro požalio na to što kosovski Albanci “iskorišćavaju” svoje pravo na srpske/SCG⁴⁰ pasoše i to da dobijaju poslove, obrazovanje i zdravstvene usluge u Srbiji. činilo se da on traga za načinima na koje bi Srbija mogla da zadrži Kosovo kao teritoriju a istovremeno skine sa sebe bilo kakvu obavezu prema većini ljudi koji tamo žive. Mnogi Srbi otvoreno priznaju zabrinutost zbog visoke stope nataliteta kosovskih Albanaca i uznemirava ih mogućnost da ih “preplave” doseljenici s one strane Ibra. Ipak, isti ti ljudi će nastaviti da insistiraju na tome da je zadržavanje Kosova u Srbiji/SCG “vitalni nacionalni interes”. To jednostavno nema smisla.

Danas, reintegracija Kosova u SCG nije nešto na šta Albanci pristaju. Mogla bi jedino da bude postignuta i održavana silom – što je upravo i razlog zašto do nje neće doći.

Ni međunarodna zajednica ni EU ne žele dalju fragmentaciju regiona Zapadnog Balkana i podizanje novih granica. Ipak, insistiranje na nestabilnim zajednicama koje se ne zasnivaju na saglasnosti i ne mogu opstajati na demokratske načine, nije put napretka. Alternativu treba tražiti u regionalnoj saradnji, što je glavni uslov EU za napredovanje ka pridruživanju EU (pored standardnih “Kopenhaških kriterijuma” stepena demokratije, vladavine prava, ljudskih i manjinskih prava, koji se zahtevaju od kandidata za članstvo). Ovo regionalno uslovljavanje je u potpunosti u skladu

³⁹ Aleksandar Simić, savetnik premijera Koštunice, tvrdio je da su bi Srbi bili spremni na ovo, na konferenciji u Bratislavi 20. maja 2005.

⁴⁰ Kosovski Albanci koriste SCG pasoše zato što putni dokument UNMIK-a nije priznat u SCG, kao ni u mnogim drugim državama, uključujući i Evropu.

sa težnjama Srbije za obuhvatnim okvirom, unutar koga može da sledi svoje legitimne interese u vezi sa Kosovom (tačnije, prava manjina, pitanja svojine, zaštitu kulturnog nasleđa). Od Kosova će se takođe tražiti da saraduje.

Potencijalno dobar obuhvatni okvir za region već postoji u obliku Proc-esa za saradnju u jugoistočnoj Evropi, koji je nastao iz Pakta za stabilnost a razvijaju ga politički lideri iz samog regiona. On funkcioniše veoma dobro menjajući političke šablone u regionu, i može biti proširen tako da obuhvati i Kosovo kao punopravnog člana. Srbija i Kosovo će takođe morati da formiraju specifične bilateralne veze da bi se pozabavili praktičnim problemima od zajedničkog interesa. Institucionalni začetak toga već se može prepoznati u zajedničkim Radnim grupama koje se trenutno bave povratkom izbeglica, nestalim osobama, električnom energijom i transportom. U odgovarajućem periodu, može se očekivati da se broj tema proširi na ekonomsku i kulturnu saradnju. Nema potrebe da se “ponovo otkriva toplava voda”.

b) Bezbednost manjina: autonomija ili podela?

Kako će se bezbednost i prava nealbanskih manjina ostvarivati na Kosovu na valjan način? Zadovoljavajući odgovor na ovo pitanje je *sine qua non* trajnog rešenja statusa. Intervencija 1999. na Kosovu opravdana je kao sredstvo zaštite Albanaca kao ugrožene manjine u okviru Srbije, ali je ostavila kosovske Srbe, kao manjinu na Kosovu, izložene čestim akcijama nasilne osvete, što je kulminiralo događajima u martu 2004. Očigledan neuspeh međunarodne administracije i prisutnih bezbednosnih snaga da zaštite nealbanske manjine je u velikoj meri iskomplikovao politiku rešavanja kosovskog pitanja. Srbi ne veruju u sposobnost međunarodne zajednice da ostvari bezbednost manjina a mnogi dovode u pitanje i njenu stvarnu posvećenost ovom pitanju. Mnogi vide podelu pokrajine kao jedini put napred.⁴¹ Istraživanja javnog mnjenja pokazuju da je podela najpoželjnije ili drugo po redu najpoželjnije rešenje (iza reintegracije Kosova u SCG) za većinu Srba.⁴² Ali, Kontakt grupa je već otpisala podelu Kosova kao opciju. (O problemima u vezi s delom, videti Prilog 2).

⁴¹ Na primer, vodeći srpski nacionalni pisac i bivši predsednik SRJ, Dobrica Ćosić, *Kosovo* (Beograd, Novosti, 2004). Takođe, postoji podrška podeli Kosova među liderima nenacionalističke partije G17 plus i DS-a.

⁴² Videti: “Političke podele u Srbiji”, op.cit, tabela 18, str. 24.

Prilog 2: Podela

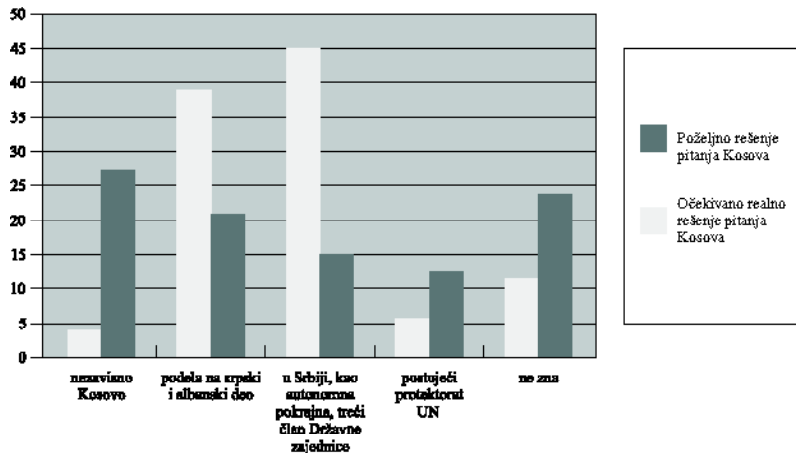
Jedan od predloga za rešavanje pitanja spornih teritorija je podela. Međutim, taj model se retko pokazao kao zadovoljavajući. Obično ga prate prinudne seobe stanovništva, uz velike gubitke, što zauvek naruši buduće odnose zainteresovanih država. Etnička podela Kosova bila bi veoma problematična, prevashodno zato što se jedina dovoljno velika oblast skoncentrisanih srpskih naselja nalazi na severoistoku, u severnoj Mitrovici i trima obližnjim opštinama, gde živi samo jedna trećina ukupnog srpskog stanovništva na Kosovu. Ostali žive rasuti u seoskim nasobinama i mešovitim opštinama širom pokrajine, pa bi im i dalje bila potrebna zaštita. Štaviše, njihov položaj bi mogao postati dodatno nesiguran, jer bi se podelom dao legitimitet mišljenju da ostatak Kosova pripada isključivo Albancima.

Šire zasnovano razmatranje problema, s tačke gledišta regionalne stabilnosti, takođe ne ide u prilog podeli. Promena granica pokrajine može da dovede do zahteva za redefinisane granice na drugim mestima u regionu. I sama Srbija bi mogla da bude pogođena: ona je suočena s još jednim secesionističkim izazovom u južnim, većinsko albanskim opštinama na granici s Kosovom. Muslimani slovenskog porekla (koji se sve češće nazivaju Bošnjacima) koji žive u Sandžaku, području ukleštenom između Srbije i Crne Gore, mogu postati secesionistički raspoloženi ukoliko se SCG raspadne. Čuju se i upozorenja da podela može ponovo da probudi secesioniste među bosanskim Srbima. Aktuelna istraživanja pokazuju da su takve težnje u opadanju. Verovatniji podsticaj njihovom oživljavanju je, međutim, budućnost Republike Srpske, njihovog autonomnog entiteta u okviru Bosne i Hercegovine, nego budućnost Kosova.

Podela Kosova imala bi najdirektniji uticaj na Bivšu Jugoslovensku Republiku Makedoniju (FYROM), gde su odnosi između makedonske većine i prilično velike albanske manjine skoncentrisane na zapadu zemlje, krhko izbalansirani. Radikalne snage iz obe zajednice su se u prošlosti već zalagale za podelu. Gradanski rat je zamalo izbegnut 2001, međunarodnim pritiskom na obe strane da pregovorima dogovore ustavne promene u pravcu bolje integracije Albanaca u postojeću državu. Ovo je dovelo do određenog napretka u pomirenju makedonskih Albanaca sa teritorijalnim *status-om quo*, ali su Makedonci ostali ozlojeđeni ustupcima na koje su bili primorani. Čak 76 procenata ispitanika u nedavnom istraživanju očekuje nove vojne sukobe u budućnosti.* Ovi strahovi su usko povezani sa zešnjama zbog budućnosti Kosova.

Može se sa razlogom tvrditi da, u onoj meri u kojoj bi odvajanje osova od Srbije dovelo do podele Srbije, na sličan način bi i stabilnost Makedonije, ili bilo koje druge nestabilne države, svakako bila dovedena u pitanje. Ipak, predsednik Makedonije izjavio je da je nastavak *neizvesnosti* u vezi sa statusom Kosova trenutno veća pretnja stabilnosti zemlje nego nezavisnost Kosova – koja bi mogla biti prihvatljiva pod uslovom da nastane kao rezultat pregovora, praćenih međunarodnim garantovanjem granica i pouzdanim merama za odvratanje aktivnosti albanskih ekstremista sa Kosova koji su bili aktivni u nasilnim sukobima u Makedoniji.

* Videti Međunarodna komisija za Balkan, op. cit., str. 26.

Izvor: "Političke podelu u Srbiji", op.cit, str. 24

Političko rukovodstvo Beograda izgleda da je napustilo ideju podele – bar za sada. Kako onda Beograd vidi zaštitu manjina na Kosovu? Beograd želi da vidi "autonomiju za manjine u okviru autonomnog Kosova", tj. stepen autonomije za kosovske manjine ekvivalentan onom koji Beograd nudi Kosovu u okviru Srbije/SCG. Kvalitet ovog predloga ima vrlinu elegantne simetrije i zvuči "fer", ali takođe implicira i to da će, ako Kosovo ne prihvati autonomiju, Beograd tražiti otcepljenje delova Kosova u kojima živi srpska manjina.

Konkretno, izgleda da predlog Beograda znači pretvaranje severoistočne oblasti (Severna Mitrovica i okolne opštine), plus četiri (možda više, ili manje) malih centara srpskih naseobina u autonomne, samoupravne zajednice koje bi imale kontrolu nad lokalnom policijom, lokalnim pravosuđem, zdravstvom i obrazovanjem. Nije precizirano koliko tačno teritorije Beograd ima na umu (verovatno je to podložno pregovorima)⁴³ Ako su tu uključene sve teritorije srpskih opština i "paralelne strukture" kojima upravljaju Srbi u pokrajini, to može da znači i do jedne četvrtine Kosova. U onoj meri u kojoj ove strukture rade van pravnog okvira ustanovljenog protektoratom, primaju finansijsku i političku podršku iz Beograda i odbijaju da se uključe u rad kosovskih institucija, utoliko ih kosovski Albanci, UNMIK i veliki deo međunarodne zajednice smatraju loše prikrivenim planom Beograda za eventualnu podelu pokrajine.⁴⁴

Ovaj manjak poverenja u namere Beograda je osnovna politička prepreka za prihvatanje njihovih predloga. Radikalni oblici autonomije za manjine, uključujući i etnoteritorijalnu autonomiju, funkcionišu na drugim mestima u Evropi, i mogu da funkcionišu na zadovoljavajuć način i drugde pod određenim uslovima. Takvi posebni aranžmani za etničke

⁴³ Jedna verzija ovog pristupa bio je "Plan za političko rešenje situacije na Kosovu i Metohiji", koji je predstavila srpska vlada 2004. Videti: <http://www.srbija.sr.gov.yu>

⁴⁴ Ovo je bilo očigledno u svedočenju američkog stučnjaka za Balkan, Danijela P. Servera pred Odborom za međunarodne odnose američkog Kongresa, na temu "Kosovo - Current and Future Status", 18. maja 2005; http://www.house.gov/international_relations?109/ser051805.pdf

manjine nisu po sebi nekompatibilni sa liberalnom demokratijom i mogu predstavljati njenu važnu dopunu u duboko podeljenjima društvima.⁴⁵ Prema tome, ovakve predloge ne treba *a priori* odbacivati, ali ključno je pitanje da li i na koji način se uslovi za njihov opstanak mogu obezbediti na Kosovu. Iskustva iz drugih zemalja pokazuju da takva rešenja u početku zahtevaju uspostavljanje minimuma poverenja između uključenih strana i mogu se održati njihovim iskrenim angažovanjem na dugoročnoj izgradnji međusobnog poverenja. U slučaju Kosova, međunarodna zajednica – a posebno EU - imaće ključnu ulogu u primeni sporazuma o statusu na Kosovu. Ona može pokazati spremnost da vrši uticaj na kosovske Albance kako bi obezbedila njihov pristanak na samoupravu manjina, ali to neće činiti ako ne bude uverena u održivost određenih predloga kao načina da se postigne dugotrajna stabilnost regiona.

Beograd bi možda imao veće šanse da se autonomna samouprava za manjine shvati ozbiljno u pregovorima o statusu Kosova ako bi bio spreman da, u zamenu za to, prihvati eventualnu nezavisnost Kosova i da se odrekne bilo kakvih teritorijalnih zahteva u budućnosti. Beogradski političari, uključujući i ministra spoljnih poslova SCG, Vuka Draškovića, se ponekad pozivaju na Dejtonski sporazum za BiH iz 1995, kojim je konstituisana Republika Srpska kao jedan entitet kompleksnog, slojevitog sistema upravljanja kao na primer “modela” za rešenje problema.⁴⁶ Trebalo bi prvo da se podsete da je to što je SRJ priznala suverenitet i teritorijalni integritet BiH bila suštinska komponenta ovog rešenja.

Štaviše, nemoguće je da ne znaju da Dejton, iako je zaustavio sukobe, ipak nije doveo do funkcionalnog sistema upravljanja u BiH koji bi imao kapacitet da je ubrzano povede ka integracijama u EU. Beograd mora da pokaže na koji način bi njegovi predlozi za manjinsko samoupravljanje na Kosovu funkcionisali bolje nego dejtonsko uređenje u BiH. Funkcionalno Kosovo je u interesu manjina, pa time i same Srbije. Više pažnje bi trebalo posvetiti tome kako bi se samouprava manjina umrežila sa kosovskom samoupravom. Teritorijalna decentralizacija neće odgovoriti na sve potrebe srpske manjine. Njima je potrebno obezbediti i veći udeo u prištinskim institucijama. Ovo znači jasna i primenljiva pravila koja manjinama garantuju etničku zastupljenost u kosovskoj skupštini, vladi, upravi i pravosuđu na centralnom nivou, slična onim pravilima koja su uspostavljena 2001. Ohridskim sporazumom između Makedonaca i Albanaca u Makedoniji.⁴⁷ Kao što je definisao bivši ministar spoljnih poslova SCG, Goran Svilanović, održivo rešenje za Kosovo može biti “negde između Dejtona i Ohrida”.

Obrazovanje manjina i zdravstvena zaštita izvan primarnih nivoa mogu bolje da budu ostvareni sistemom neteritorijalne “individualne autonomije”. Ovo bi značilo uspostavljanje samoupravnih institucija koje

⁴⁵ Videti: Will Kymlicka, *Politics in the Vernacular: nationalism, multiculturalism and citizenship* (Oxford: Oxford University Press, 2001); i Will Kymlicka (ed.), *Can Liberal Pluralism Be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2001).

⁴⁶ Intervju sa Vukom Draškovićem “Nezavisnost Kosmeta dovela bi do nezavisnosti RS”, *BlicOnline*, 27.jun 2005.; <http://www.blic.co.yu>

⁴⁷ Tekst “Framework Agreement, Ohrid and Skopje” (13. avgust 2001) može se naći na <http://president.gov.mk/eng/info/dogovor.htm>.

bi pružale različite usluge pripadnicima manjina (obrazovanje, zdravstvo, upravljanje kulturnim nasledem, itd.), bez obzira gde žive na Kosovu. Ovo bi bio zahtevalo maštovit institucionalni projekat, ali nije nešto što već ne postoji. Sistem organizovan na ovaj način primenjuje se u Belgiji, na primer. Svaki pripadnik manjine registrovao bi se za uključivanje u ovaj sistem i plaćao doprinose za troškove u obliku poreza. Sadašnja pomoć srpske Vlade “paralelnim institucijama” kosovskih Srba mogla bi biti uključena u ovaj model putem transparentnog sistema donacija.

Pored toga, promovisanje prekogranične saradnje između pod-državnih regija i opština je korisno praktično sredstvo za ublažavanje podela koje donose granice i održavanje kontakta između manjina i njihove “matice”, uz istovremenu izgradnju poverenja između država. Savet Evrope već decenijama radi na takvim projektima sa zemljama članicama i njihovim lokalnim i regionalnim upravama.⁴⁸ Evropska okvirna konvencija o prekograničnoj saradnji (Madridska konvencija) i njena dva dodatna protokola postavili su osnovne principe i ciljeve prekogranične saradnje i predstavili niz pravnih modela koji mogu biti prilagođeni tako da odgovaraju specifičnim okolnostima. Od 1989. Savet Evrope je posebno aktivan u podršci novim inicijativama prekogranične saradnje koje su se pojavile duž granica “Nove Evrope”. U novije vreme, Savet Evrope saraduje s Paktom za stabilnost na promociji sličnih inicijativa na Zapadnom Balkanu. Štaviše, programi EU nude značajnu finansijsku podršku takvim projektima koji su u značajnoj meri u skladu s njenim “regionalnim pristupom”.

Da li Kosovo može da postane funkcionalna država?

Mnogi Srbi tvrde da bi nezavisno Kosovo destabilizovalo region, ne samo zato što bi to zahtevalo promenu granica Srbije/SCG, nego i zato što nema mogućnosti da postane funkcionalna država. Kosovo je svakako daleko od ispunjavanja svih standarda koje propisuju Ujedinjene nacije kao preduslov za otvaranje razgovora o njegovom budućem statusu, ali se uprkos tome međunarodna zajednica sprema da te razgovore započne. Mnogi kosovski Albanci su takođe spremni da priznaju duboko ukorenjene probleme. Kao što je jedan prištinski novinar nedavno napisao:

... mnogo opreza je potrebno u ovoj fazi u koju Kosovo upravo ulazi, zato što postoje dva procesa koja se odvijaju na Kosovu. Jedan proces je približavanje Kosova statusu a drugi je očigledno potonuće Kosova u organizovani kriminal i korupciju. Zato što želi da ubrza proces određivanja konačnog statusa Kosova, međunarodna zajednica počela je da zatvara oči pred negativnim pojavama korupcije, nepotizma i organizovanog kriminala.⁴⁹

⁴⁸ Od SCG se, kao članice Saveta Evrope od 2003, očekuje da potpiše ovu Konvenciju, ali to još uvek nije učinjeno. Više informacija o radu Saveta Evrope u ovoj oblasti može se naći na: http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Tranfrontier_co-operation.

⁴⁹ Augusti Polokaj, kolumna u *Koha Ditore*, prevedeno na engleski u *OEBS-ovom Monitor Final Edition: Prishtina Media Highlights*, 13. jun 2005, str. 7.

Deo krivice za ovakvo stanje stvari može se pripisati UNMIK-u koji ima vrhovnu vlast i odgovornost za razvoj pokrajine. Protektorati nisu najbolja sredstva za promovisanje delotvornih, samoodrživih demokratskih institucija. Oni rasplinjavaju granice odgovornosti i pospešuju neodgovornost izabranih političara.⁵⁰ Zaista je frapantno kako je sposobnost kosovskih Albanaca da se samoorganizuju, vidljiva u “paralelnim institucijama” koje su održavali tokom mnogih godina pod snažnom prinudom u mirnom otporu režimu Slobodana Miloševića, očigledno nestala nakon 1999. Ozbiljni problemi u upravljanju i ekonomiji koje Kosovo ima, su u bliskoj vezi sa prolongiranim nesigurnošću u vezi sa konačnim statusom, koja ga je ostavila u međunarodnom pravnom i političkom vakuumu, spečavajući strane investicije, a privlačeći međunarodne kriminalne mreže. Politička elita Kosova je gotovo u potpunosti fokusirana na nezavisnost kao lek za sve svoje probleme, ali u ovom trenutku nije ni najmanje spremna da uđe u ozbiljne statusne pregovore.⁵¹

Problemi Kosova neće nestati preko noći i automatski ako ono postane nezavisno. Neprijateljstvo prema manjinama je duboko ukorenjeno a politički lideri su malo učinili da to izmene. Oni optužuju Srbe da bojkotom kosovskih institucija blokiraju njihov kapacitet za ispunjavanje “standarda”, što pogoršava njihove frustracije; ali lideri kosovskih Albanaca mogli su da urade više da pokažu kako ove institucije mogu da učine nešto za lokalne Srbe – a isto tako i za ostalo stanovništvo. Događaji iz marta 2004. i neadekvatne reakcije vodećih kosovskih albanskih političara na njih, jasno pokazuju, u najboljem slučaju, manjak razumevanja onoga što je potrebno za dostizanje “multikulturnog i demokratskog društva” kakvo međunarodna zajednica očekuje da bude izgrađeno na Kosovu. U najgorem slučaju, oni time mogu pokazivati duboko ukorenjen manjak iskrene posvećenosti tom cilju.

Ovaj zaključak potkrepljuju i rezultati istraživanja javnog mnjenja, sličnih onima iz izveštaja Međunarodne komisije za Balkan. Oni pokazuju da ispitanici sa Kosova nisu samo приметно više skeptični nego drugi narodi bivše Jugoslavije prema multikulturnoj koegzistenciji, već su i manje skloni tome da je smatraju poželjnom. Ispitanici sa Kosova (kao i oni iz Albanije) su pridavali mnogo više značaja nego drugi u Jugoslaviji “naciji” nego njihovi susedi, i bili su daleko spremniji da se slože s novim određivanjem granica u bivšoj Jugoslaviji kako bi “svaka velika nacionalnost mogla da živi u posebnoj zemlji/državi”. Albanci su bili spremniji od bilo kog svog suseda da vide ujedinjenje Kosova i Albanije kao i poželjno i verovatno.⁵²

Ideje o “Velikoj Albaniji” nastavljaju da kruže Kosovom i Albanijom. Međunarodna krizna grupa (ICG) smatra da im nedostaje programska suština i da ih glavne partije eksplicitno ne podržavaju.⁵³ Ipak, snažan akcenat na etnicitet u strukturi identiteta kosovskih Albanaca vodi

⁵⁰ Videti na primer, Gerald Knaus i Marcus Kox, “Bosnia and Herzegovina: Europeanisation by decree?”, u Judy Batt (ed.), “The Western Balkans: moving on”, Chaillot Paper 70 (Paris: EU Institute of Security Studies, October 2004), str. 55-68; <http://www.iss-eu.org>. Takođe, Wim Van Meurs (ed.), *Prospects and Risks beyond EU Enlargement. Southeastern Europe: Weak States and Strong International Support* (Opladen: Leske i Buldrich, 2003).

⁵¹ Videti vrlo otrežnjujući izveštaj Međunarodne krizne grupe, International Crisis Group, “Kosovo after Haradinaj”, *ICG Europe Report* 163, Brisel, 26. maj 2005.

⁵² International Commission on the Balkans, op.cit., Annex 1.

⁵³ International Crisis Group, “Pan-Albanianism: How Big a Threat to Balkan Stability?”, *ICG Europe Report* 153, Tirana/Brussels, 25. februar 2004.

zanemarivanju zadatka izgradnje funkcionalnih političkih institucija na Kosovu. Kosovski Albanci naginju ka tome da ih smatraju “privremenim” u dvostrukom značenju: privremenih ne samo do odlaska UNMIK-a nego i do pojave ujedinjene albanske države. Prema ICG-u (koji pokazuju možda najviše razumevanja u viđenju kosovske politike), postoji nerazrešena dvosmislenost o tome *koju* državu kosovski Albanci misle da treba da grade:

...nema puno rasprave o državnom identitetu. Većina kosovskih Albanaca bez razmišljanja prihvata svoj etnički identitet kao dovoljan. Zastavu, himnu i dan nezavisnosti su pozajmili od Albanije; jedna od najmilitantnijih grupa navijača albanske fudbalske reprezentacije je sa Kosova. Kosovski Albanci su velikim stepenom istorijske ratobornosti doprineli albanskim nacionalnim ciljevima; mnogi smatraju apsurdnim da samo Albanija treba da nasledi nacionalne simbole [...]

Kosovski Albanci strahuju od bezbednosnih implikacija promene albanskog u novi kosovski identitet. Čak i ako ostavimo po strani male marginalne partije koje zagovaraju neposredno ujedinjenje u veliku albansku uniju, mnogi vide nezavisnost kao privremeno rešenje i nadaju se eventualnom ujedinjenju sa ostalim albanskim teritorijama [...]⁵⁴

Srbi (kao i većina drugih država Zapadnog Balkana) su ovo uočili i izvukli manje optimistične zaključke nego ICG. Oni strahuju od albanskog nacionalizma kao nezaustavive sile u usponu na Balkanu i to tumače u svetlu onoga što im je poznato o sastavnim elementima sopstvenih nacionalizama u prošlosti. Oni očekuju od Albanaca da upotrebe silu, subverziju i masovni nemir na Kosovu, slično palestinskoj *intifadi*. Iako se Kontakt grupa izjašnjava da bilo koji finalni status Kosova isključuje dalja ujedinjavanja sa Albanijom ili drugim susednim teritorijama koje naseljavaju Albanci (u Makedoniji, južnoj Srbiji ili južnoj Crnoj Gori), zemlje susedi u regionu daleko od toga da su uverene u volju međunarodne zajednice da se tome suprotstavi. Ovaj strah je najvažniji faktor nestabilnosti u regionu i trebalo bi ga umiriti uverljivim međunarodnim garancijama.

Pošteno rečeno, mnogi simptomi nedostataka kosovske uprave mogu se takođe videti i u drugim slabim državama na Balkanu. Albanski političari s Kosova nisu jedini koji praktikuju korupciju i klijentelizam, povezanost sa organizovanim kriminalom, političke zloupotrebe nereformisanih bezbednosnih aparata, lična klevetanja na račun izgradnje političkog konsenzusa, itd. Zaista, i sama Srbija daleko od toga da je imuna na ove probleme. Na Kosovu, kao i drugde, ovi problemi imaju koliko veze sa ekonomskom nefunkcionalnošću toliko i sa nerešenim statusom. A kosovska ekonomija je ozbiljnije nefunkcionalna nego bilo koja druga u regionu.⁵⁵

Pokazatelji ekonomskog rasta rapidno padaju (sada su ispod 4

⁵⁴ International Crisis Group, “Kosovo: Toward Final Status”, *ICG Europe Report* 161, 24. januar 2005, str. 6-7.

⁵⁵ Videti Franc-Lothar Altmann, “Regional economic problems and prospects” u Judy Batt (ed.), op.cit, str. 69-86; i Wim Van Meurs, “Kosovo’s fifth anniversary – on the Road to Nowhere?” CAP, Munich, 1. mart 2004; http://www.cap-lmu.de/publikationen/2004/cap_kosovo.php.

procenta), zajedno sa smanjenjem međunarodnih donacija i doprinosa kosovskih Albanaca koji rade u inostranstvu. Veliki deo ekonomije zapravo nije registrovan i sastoji se od sitne trgovine i pružanja usluga. Taj deo ekonomije ima slab pristup kreditiranju i samim tim ograničene šanse za širenje, obezbeđivanje poslova i davanje doprinosa u budžet Kosova. Privatizacija je otežana nerešenim svojinskim pitanjima (uključujući i srpska potraživanja javnog vlasništva). Direktno strane investicije su veoma ograničene, delimično – ali ne i samo zato – kao rezultat neizvesnosti u vezi sa statusom. Ilustracija za obim ekonomskog problema je činjenica da je manje od 4 posto kosovskog uvoza pokriveno zaradom od izvoza. Nezaposlenost se procenjuje na 60-70 posto, a čak i više među najznačajnijim delom kosovske populacije, mladima. Ovo je ključni faktor koji dovodi do političke nestabilnosti. Kao što je jedan mladi kosovski Albanac rekao ambasadoru Kaiu Aideu: "Dali ste nam slobodu, ali ne i budućnost".⁵⁶

Ako davanje budućnosti Kosovu znači davanje nezavisne državnosti, tome se mora pristupiti sa trezvenim očekivanjima na svim stranama. To će biti dugotrajan projekat.⁵⁷ Nezavisnom Kosovu će trebati mnogo godina međunarodne podrške. Međunarodno prisustvo će biti potrebno ne samo da garantuje bezbednost Kosova nego i nealbanskih manjina. Međunarodni sudovi i sudije biće potrebni za parnice za etnički zasnovane zločine. Međunarodna obuka i nadzor Kosovske policijske službe, uključujući i blisku saradnju u bavljenju ozbiljnim problemom organizovanog kriminala će se nastaviti. Kosovo će biti veoma zavisno od međunarodne (najviše evropske) razvojne pomoći u narednim godinama, a ovo znači dalekosežni međunarodni uticaj na kreiranje politika, preko ekonomskog i političkog uslovljavanja.

U prošlosti, za vreme Miloševića, kosovski Albanci su pokazali da su sposobni za samoupravljanje u najneprijateljskijim uslovima, kada su rukovodili nizom "paralelnih institucija" svog naroda. Njima ne nedostaju sposobni i odgovorni mladi ljudi koji mogu danas da ožive tradiciju samouprave. Uz stalan i ozbiljan međunarodni angažman i posvećenost EU integracijama, Kosovo bi *moglo* da se dovede u red i postane funkcionalna država sposobna da se, u nekom trenutku, integriše u EU.

Zaključak

Iako itekako ima prostora za sumnje u vezi sa nezavisnim Kosovom, *nijedna od ovih sumnji ne pruža uverljive razloge zašto Kosovo treba da ostane vezano na neki način sa Srbijom/SCG*. Ovo bi mnogo izvesnije dovelo do neuspeha, ne samo za Kosovo, nego i za samu Srbiju.

Status quo košta Srbiju. Ona ima verovatno 2 miliona dodatnih

⁵⁶ Videti Kai Eide, "The Situation in Kosovo" (izveštaj generalnom sekretaru UN-a, 15. juli 2004), para. 5; <http://projecttransitionaldemocracy.org/document.php?docid=354®ionid=7..>

⁵⁷ Ideja o četiri prelazne faze na putu ka punoj nezavisnosti, koju je izložila Međunarodna komisija za Balkan, op.cit., izgleda da je jedini realistični način da joj se pristupi.

potencijalnih građana među kosovskim Albancima koje jednostavno ne želi i koji ne osećaju povezanost ili lojalnost prema Srbiji, ali su u poziciji da traže privilegije u Srbiji (pasoše, radna mesta, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, itd). Srbija je i dalje zadužena za spoljni dug Kosova bez prava na svoje mišljenje o privatizaciji vlasništva koja je u toku a kojom rukovodi Kosovska agencija poverenja. Srbija će sa teškoćom ispuniti ne samo političke nego i nekoliko ključnih tehničkih uslova za pridruživanje EU dok god održava pravni ali ne i *de facto* suverenitet nad Kosovom, koji je drži formalno odgovornom za stvari koje praktično nema mogućnosti da izvrši. Kosovo je teret koji Srbija sebi ne može da priušti i koji ne može da kontorliše.

Na taj način pitanje Kosova za Srbiju postaje pitanje: da li da postane funkcionalna država u modernom evropskom smislu reči ili da ostane nejasna, nefunkcionalna kvazi-država. Na kraju krajeva, ovo je izbor pred kojim je Srbija. Ako je finalni status Srbije da bude u EU, ona mora da izabere ovo prvo, i to što pre.

Opstanak srpske demokratije nije u potpunosti izvestan. Zemlja se sprema da otpočne pregovore o budućnosti Kosova, a u isto vreme se suočava sa raspadom Državne zajednice sa Crnom Gorom. Ovakvi izazovi opteretili bi do krajnjih granica sposobnosti najiskusnijih državnika i otpornost odavno uspostavljenih demokratija. Srpska demokratija postoji samo pet godina i ima nestabilan odnos snaga. Kao što je bio slučaj prvih godina u drugim postkomunističkim zemljama, pravila igre – i formalno ustrojstvo i neformalna praksa izgradnje konsenzusa i kompromisa – su samo delimično uspostavljena. Političke partije i dalje nastoje da izgrade stabilna biračka tela, nesigurne na koji način da uspostave svoj identitet kod birača. Sami birači su dezorijentisani višestrukim potresima u svakodnevnom životu i očekivanjima koja donosi vior političkih i ekonomskih promena. Trka za biračima na otvorenom, fluidnom političkom tržištu može dobiti karakter metaforičkog “rata svih protiv svih” u žurbi da se iskoristi svaka prilika. Na sve ove probleme, srpska demokratija opterećena je nasleđem stvarnog, brutalnog rata.

Postojeće stanje stvari

Srpske demokratske partije su duboko podeljene između sebe, hronično sklone unutrašnjim političkim razmiricama i izgubile su veliki deo kredibiliteta kod birača. Najnovija istraživanja javnog mnjenja pokazuju da stranka centra, prozapadno orijentisana Demokratska stranka (DS) predsednika Tadića ima oko 22-25 procenata podrške, a konzervativno nacionalna stranka premijera Koštunice, Demokratska stranka Srbije (DSS) 10-13 procenata.⁵⁸ DS je trenutno opozicija koalicionoj vladi koju predvodi Koštunicina DSS, čime joj onemogućava ukupnu većinu u Skupštini Srbije. Manjim koalicionim partnerima (G17 plus Miroljuba Labusa, Srpski pokret obnove Vuka Draškovića, i “Nova Srbija”) podrška je opala ispod 5 procenata i samim tim su suočene sa nestankom na sledećim izborima. U međuvremenu, manjinska Vlada često mora da se oslanja na glasove Miloševićeve Socijalističke partije (SPS) u izglasavanju zakona u skupštini. Pomaljavajući se na horizontu, pitanje Kosova preta da produbi podele ne samo između demokratskih stranaka nego – možda i više zabrinjavajuće – unutar njih.

⁵⁸ Podaci istraživanja preuzeti iz *VIP Daily News Report* (Beograd), br. 3105, 22. jun 2005, str.4.

Alternativa demokratama i najveća stranka u pogledu podrške javnog mnjenja je Srpska radikalna stranka sa preko 30 procenata. To je nerekonstruisana ekstremno nacionalistička stranka čiji se vođa, Vojislav Šešelj, nalazi u pritvoru u Hagu gde iščekuje suđenje. Nekoliko članova sadašnjeg rukovodstva je takođe učestvovalo u paravojnim aktivnostima 90-ih, naročito u Hrvatskoj. Radikali još uvek javno podržavaju ostatak “vlade u izgnanstvu” “Republike Srpske Krajine” koju su uništile hrvatske državne snage 1995. Radikali su se u novije vreme repozicionirali u populističku stranku koja se protivi elitama i braniocima gubitnika tranzicije. Oni nisu napustili svoju fašističku retoriku o “nacionalnom pitanju”, ali su uzeli u obzir opadanje interesovanja srpskih glasača za tu temu.

Ono na šta glasači danas reaguju jeste, pre svega, ogorčenje prema postmiloševićevskoj “demokratskoj” političkoj eliti; zatim porazne socio-ekonomske okolnosti u kojima se bore da prežive. Radikali vešto koriste ove nevolje, ali se i oni suočavaju s konkurencijom nove partije demagoškog populizma koju vodi tajkun iz Miloševićeve ere, Bogoljub Karić. Njeno ime “Pokret snaga Srbije” (PSS) s namerom sugerise paralelu s “Forza Italia” Silvija Berlusconijsa. Partija ima uspeha u istraživanjima javnog mnjenja, koja pokazuju 16 procenata podrške. Ali njena buduća strategija je nepredvidiva: do sada se činilo da je Karić bio zainteresovaniji da pridobije DS, pre nego radikale, kao svoje buduće koalicione partnere. Verovatniji partner radikalima je Miloševićev SPS, ali ta partija je u opadanju. Trenutni nivo podrške SPS-u, oko 5 posto, sugerise da bi mogli da padnu ispod praga od 5 posto potrebnog da bi se obezbedila mesta u parlamentu na sledećim izborima; čak iako pređu taj prag, neće dobiti dovoljno mesta da obezbede većinu koaliciji predvođenoj radikalima.

Teško je videti odakle će biti to autoritativno rukovodstvo koje će Srbiju voditi kroz pregovore o statusu Kosova. Ukoliko uopšte postoji faktor stabilnosti u srpskoj unutrašnjoj politici, to je zajednički interes svih ključnih aktera da izbegnu kolaps aktuelne manjinske Vlade i rane izbore. Sve stranke u Vladi u potpunosti su svesne da ih očekuje poraz (ako ne i nestanak) na sledećim izborima, dok nijedna od dve opozicione partije, DS i radikali, nije voljna da preuzme odgovornost vlasti u ovom kritičnom trenutku.

Demokratizacija u nasilnom okruženju

Srpska demokratska revolucija ni u jednom trenutku nije mogla biti “plišana”. U Srbiji, nasuprot većini tranzicionih demokratija, pokazalo se da je teško zaustaviti pretnju nasilja. Zemlja je izašla iz decenije brutalnog rata koji je utvrdio prekomernu moć ispolitizirane vojske i bezbednosnih službi. Brojne paravojne dobrovoljačke snage, često povezane s partijama,

borile su se uz regularnu vojsku i učestvovale u teroru, pljačkama i masakrima civila u Hrvatskoj i Bosni. Prepletene i s jednim i s drugima, bande organizovanog kriminala cvetale su uz prećutni pristanak Miloševićevog režima, koji je zavisio od njihove veštine kršenja sankcija i nagrađivao njihove vođe u montiranoj “privatizaciji” socijalističke imovine. “Demokratska revolucija”, koja je svrgnula Miloševića oktobra 2000, nije uklonila ove nepoželjne stubove njegovog režima.

Marta 2003. ove snage su isplanirale ubistvo sjajnog, energičnog i hrabrog premijera, Zorana Đinđića. Dve godine pre toga, pod njegovim rukovodstvom Milošević je uhapšen i ispučen Međunarodnom tribunalom u Hagu, a pripremala su se i druga hapšenja. DOS-ova (Demokratska opozicija Srbije) Vlada odlučno je odgovorila uvodeći vanredno stanje. Ovaj potez javnost je pozdravila kao znak odlučne odbrane zakona i poretka i a deo međunarodne zajednice dočekao ga je s razumevanjem. Rezultati su, ipak, bili promenljivi: srpska država pokazala je sposobnost da snažno reaguje na suštinsku pretnju novom demokratskom poretku; ipak, to je samo delimično uklonilo kriminalne mreže, istovremeno usmeravajući neke od napora protiv legitimnih političkih protivnika DOS-ove Vlade.⁵⁹

Nakon toga, dalja saradnja sa Tribunalom u Hagu postaje kolebljiva i sporadična. Političke vođe nakon Đinđića bili su neodlučni i imali konfuzne planove. Bili su ili zastrašeni mogućnošću da ih snađe Đinđićeva sudbina i oprezni zbog opasnosti od nacionalističke reakcije; ili su bili previše zavisni od finansijske podrške tajkuna koji su svoje bogatstvo stekli u vreme Miloševića,⁶⁰ ili nisu bili voljni da izruče ljude koje, kao i veliki deo javnosti, još uvek smatraju legitimnim braniocima srpskih interesa, nepravdno progonjenim od strane politički pristrasnog međunarodnog suda. Moguće je takođe da nisu imali na raspolaganju dovoljno pouzdane snage bezbednosti koje bi hapšenja obavile brzo, čisto i bez pokolja između različitih frakcija vojnih i bezbednosnih snaga koje bi se našle jedne nasuprot drugih u takvoj operaciji.

Dok je međunarodna zajednica očekivala da će Srbija biti spremna da saraduje sa Međunarodnim tribunalom u Hagu kao načinom da se pošalje jasan signal raskida s prošlošću, srpski političari su saradnju shvatili kao destabilišuću pretnju krhkoj demokratiji. Ova situacija je tek nedavno počela da se menja, u proleće 2005, kada je Koštunicina Vlada konačno odlučila da se pokrene, i više od deset odavno optuženih bilo je podstaknuto da se “dobrovoljno” predaju Hagu. Ali Ratko Mladić, najznačajniji optuženik, optužen za odgovornost za masakr preko 7.000 nenaoružanih Muslimana iz Bosne, muškaraca i dečaka, u Srebrenici u julu 1995, i sedam preostalih srpskih optuženika su još uvek na slobodi (u vreme pisanja ovog teksta). Nastavak oklevanja srpskih političara produžio je period tranzicione nestabilnosti. Međunarodno pouzdanje i poverenje u namere novih vođa

⁵⁹ Videti: International Crisis Group, “Serbian Reform Stalls Again”, *ICG Europe Report* 145, 17. juli 2003.

⁶⁰ Sve najveće partije u velikoj meri zavise od takvih izvora finansiranja: o tome, videti analizu Brace Grubačica, “Tycoons in Serbia”, *VIP Daily News Report*, br. 3086, 26. maj 2005, str. 3-5.

je poljuljano, a zemlja je po okončanju Miloševićevog perioda predugo ostala u polu-izolaciji. Osećaj nedostatka usmerenja je opipljiv i oslikava se u sunovratu poverenja društva kako u demokratske lidere tako i u demokratske institucije.

Srpski građani izgleda da su na granici da odustanu od svoje nove demokratije – poverenje u skupštinu, političke partije i vladu je ekstremno nisko. Na pitanje: “Koji faktori opredeljuju društvo u kome želite da živite?”, samo 5 posto je dodelilo “funkcionalnoj demokratiji” prvo mesto na listi.⁶¹ Razumljivo, bolji životni standard i veće mogućnosti zaposlenja su preovlađujući prioritet. Ali nivo skepse u odnosu na demokratiju kao takvu je znatan. Manje od polovine (42 procenta) se slaže da je “demokratija bolja od svih drugih oblika vladavine”, dok 20 posto prihvata da “u određenim okolnostima nedemokratska vladavina može biti bolja od demokratske” a 14 posto tvrdi da “za ljude kao što sam ja, nema razlike između demokratskog i nedemokratskog režima.” *Gotovo četvrtina* (24 procenta) nije u stanju da odgovori.⁶² Nivo političke apatije i gubitka iluzija je bez sumnje blisko povezan sa ekstremno teškim socio-ekonomskim uslovima sa kojima se srpski građani bore mnogo godina bez predaha.

Društvo pod stresom

Ovo je društvo koje preko dve decenije - od kasnih 70-ih – živi sa ekonomijom koja se sunovraćuje i sa ispadima rekordne hiperinflacije koja je uništila lično bogatstvo, uštedevine i penzije. Društvo koje je s mukom prošlo kroz decenije ratova, međunarodnog trgovinskog embarga, NATO bombardovanja i niza vojnih poraza. Stvarni BDP je danas samo oko polovine onog iz 1989.⁶³ Ekonomski rast je ponovo počeo od 2000, ali pitanje je da li početni užurbani tempo može biti održan, naročito s obzirom na prilično slabo interesovanje koje su do sada pokazali strani investitori. Zvanična nezaposlenost trenutno doseže 30 posto, iako najteža faza ekonomske tranzicije još nije počela. Tokom sledeće godine biće dovršena rekonstrukcija velikih društvenih preduzeća i ona će biti privatizovana. Oko 300.000 radnih mesta može biti u opasnosti.⁶⁴

Na sve to, u Srbiji boravi najveći broj izbeglica i raseljenih lica u Evropi, koji su mahom koncentrisani u Beogradu, južnoj Srbiji i Vojvodini. Aprila 2001, srpska Vlada i Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) registrovali su skoro 380.000 izbeglica iz država bivše Jugoslavije (najviše iz Hrvatske i BiH). Do 2005, mnogi su se ili vratili kućama ili rešili da ostanu za stalno u Srbiji, ali je 140.000 njih i dalje ostalo u SCG u statusu izbeglica.⁶⁵ Pored toga, ne zna se tačan broj “interno raseljenih lica” sa Kosova – u zavisnosti od izvora, procene variraju između 65.000 i 220.000.⁶⁶ U pitanju su većinom Srbi, ali 10 ili više procenata su

⁶³ Videti: Franc-Lothar Altmann, op. cit; takode Michael Palairret, “The Economic Consequences of Slobodan Milosevic”, *Europe-Asia Studies*, vol. 53, br. 6, 2001, str. 903-919.

⁶⁴ Videti: *Transition Report for Serbia and Montenegro*, Institut G17, Beograd, str. 247 i dalje.

⁶⁵ Veb-sajtsrpske vlade, <http://www.srbija.sr.gov.yu>; takode *VIP Daily News Report* 3104, 21. jun 2005, str. 1.

⁶⁶ Videti *VIP Daily News Report* 18, oktobar 2004; i Evropska inicijativa za stabilnost “The Laussane Principle: Multiethnicity, Territory and the Future of Kosovo’s Serbs”, 7. jun 2004; <http://www.esi.web/reports>.

Romi. Oni se nalaze u vakuumu. Za sada, izgledi za povratak su slabi.⁶⁷

Interno raseljena lica i izbeglice su neproporcionalno zastupljeni u najsiromašnijim delovima društva a mnogi od njih pate od neuhranjenosti i mentalnih zdravstvenih problema. Ovo “dovodi do značajnog finansijskog opterećenja kako poreskih obveznika tako i prenapregnutog srpskog budžeta za zdravstvo”, po rečima bivšeg komesara za izbeglice Republike Srbije.⁶⁸ Opšti nivo siromaštva je neznatno smanjen od 2000. Iako su zarade i prihodi porasli, 39 procenata ispitanika Srba u istraživanju iz maja 2005. i dalje tvrdi da je njihov životni standard “nepodnošljiv” ili “teško podnošljiv”. 37 procenata smatra da živi lošije nego pre pet godina, u poređenju sa 22 procenta onih koji smatraju da im je bolje. Samo 4 posto smatra da živi dobro. Neobično visok procenat -33 posto - nije bio u mogućnosti da kaže kada očekuju da im se poboljša standard.⁶⁹

U zamci nedovršene prošlosti

Odbijanje srpskih demokratskih lidera da pokrenu nacionalnu debatu o prošlosti iznenadilo je i razočaralo Sjedinjene Države i EU koje su očekivale da će srpska “demokratska revolucija” slediti model revolucija 1989. u srednjoj i istočnoj Evropi tako što će brzo ukloniti ključne figure starog režima iz političkog života, time jasno raskrstiti s prošlošću, i preći na nove ciljeve u vezi sa “povratkom u Evropu”.

To što se ovo još uvek nije dogodilo u Srbiji nije samo usled straha političkih lidera od Đinđićeve sudbine i briga zbog okretanja još više birača radikalima. Politički lideri takođe moraju da se suoče sa psihološkim otporom – sopstvenim, koliko i srpskog društva. Srbija je vodila i izgubila četiri rata u nizu, tokom 90-ih, ali ne misli o sebi kao o poraženoj zemlji. Zaista, srpski sagovornici sa Zapada izbegavaju da insistiraju na tome, tvrdeći da je NATO bombardovanje 1999. bilo upereno protiv Miloševićevog režima, a ne protiv srpskog naroda. Milošević je taj koji je bio poražen, a ne Srbija. Srbi se, s druge strane, ne osećaju zahvalni NATO-u zbog bombardovanja, čija je prećutna karakteristika, u njihovim očima, njegova nelegalnost, stoga što nije imalo odobrenje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. I oni podsećaju svoje zapadne sagovornike da je srpski narod bio taj koji je porazio Miloševića u svojoj “oktobarskoj revoluciji” 2000.

Čini se da Srbija prolazi kroz proces mentalnog prilagođavanja, što je karakteristika nacija koje se mire sa porazom.⁷⁰ Na početku, društvo je u “zemlji snova”, što je stanje svesti kad je “sva krivica prebačena na svrgnutog tiranina i poraženi narod se oseća katarzično pročišćen, oslobođen svake odgovornosti i krivice”. Zatim sledi faza “buđenja”, u kojoj društvo otkriva da pobednička sila “smatra svog poraženog neprijatelja odgovornim za

⁶⁷ Nedavno je istraživanje UN među Srbima na Kosovu pokazalo da je, uprkos izvesnim znacima poboljšanja, lična i javna bezbednost i dalje njihova najznačajnija strepnja. Trećina se izjasnila da je “veoma nebezbedna” a 44 posto da su “prilično nebezbedni” van svojih domova. Videti: Program za razvoj Ujedinjenih nacija, “Uzveštaj upozorenja o Kosovu”, br. 9 (jan – mar 2005); <http://www.kosovo.undp.org/publications>.

⁶⁸ Ozren Tošić, “Access to health services for displaced persons in Serbia”, *Euro-health*, vol.10, br. 3-4, 2004, str. 34.

⁶⁹ “Političke podele u Srbiji”, op. cit, str. 11. i 14.

⁷⁰ Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat* (London: Granta Books, 2003). Citati koji slede su sa strana 13-16.

ratnu štetu i poziva ga na odgovornost, umesto da ga tretira kao nedužnu žrtvu”. Ovo dovodi do nagle promene raspoloženja u izneverenost. Umesto “oslobođenja”, trijumf pobednika odbačen je kao “nedovoljno vredan”: “porazena strana uvek može da tvrdi da je odlučujući faktor bilo kršenje pravila i na taj način anulira pobedu, predstavljajući pobednika kao prevaranta”. Zatim,

mali je korak od ideje da je pobjeda dobijena nepoštenim sredstvima nelegitмна (ili obmanjivačka, prevarantska, ukradena i sl.), i samim tim nevažea, do razumevanja poraza kao čiste, neukaljane antiteze lažnog trijumfa. Hrišćanski koncepti žrtvovanja i mučeništva ovde se podudaraju sa svojim klasičnim pandanima.... Gubitnik postaje Leonida, Juda Makabejski, Brut koji igra tragediju sa prijateljima uz sebe, licem u lice sa sigurnom smrću. U svetlu te žrtve, gubitnička strana zadržava dostojanstvo u sopstvenim očima...⁷¹

Srpsko društvo se sada približava priznavanju da su Srbi činili zločine, u ime Srbije. U leto 2005, sa približavanjem desete godišnjice masakra u Srebrenici, javno mnjenje je bilo istinski duboko šokirano emitovanjem snimka pogubljenja muslimanskih muškaraca i dečaka koje su počinili vojnici sa srpskim oznakama. Za mnoge Srbe, ovo je bio prvi put da su suočeni s takvim slikama i čak i najšira javnost izrazila je zgražavanje i užas. Srpske vlasti su odmah reagovalе i uhapsile pojedince koji su se pojavili na snimku. Predsednik Tadić je pokazao inicijativu objavivši da je spreman da prisustvuje komemoraciji u Srebrenici u julu, kako bi iskazao apsolutnu srpsku osudu zločina.

Ipak, najznačajniji segmenti srpske političke elite pokazali su se nevoljni da odgovore na promene javnog raspoloženja. Srpski parlament nije uspeo da se usaglasi u vezi s rezolucijom o Srebrenici. Uporna grupa NVO-a koji se bave ljudskim pravima, koja je insistirala da Skupština usvoji rezoluciju, bila je optužena da vodi “antisrpsku” kampanju. Bilo je za očekivati da radikali i SPS budu protiv priznavanja bilo kakve srpske odgovornosti, ali i premijer Koštunica i njegova partija, DSS, su takođe bili neodređeni.

Stavovi DSS-a su karakteristični za još uvek široki segment javnog mnjenja. Postoji snažan osećaj da se “dupli standardi” primenjuju na Srbe. Dok su mnogi spremni da prihvate da su Srbi činili ratne zločine, oni takođe ističu da su zločine činile sve strane, a ne samo Srbi. Često se tvrdi da je to “moglo biti očekivano” u vreme rata.⁷² Dakle, Srbija ne bi trebalo da bude izdvajana a drugi bivši jugoslovenski narodi takođe moraju priznati zločine. Za srpske susede i mnoge u međunarodnoj zajednici, Srbi su bili agresori i ovaj pokušaj da se izjednači krivica izgleda kao izvrđavanje.

Mnogi Srbi, s druge strane, smatraju da se ne posvećuje dovoljno pažnje masakrima nad Srbima u Hrvatskoj i Bosni tokom Drugog svetskog rata,

⁷¹ Ibid, str. 17.

⁷² Videti Chris Hedges, *War is a force that gives us meaning* (New York: Anchor Books, 2003), str. 150-51.

odmazdama nad Srbima u BiH i na Kosovu i masovnom isterivanju oko 300.000 Srba iz Hrvatske, od strane hrvatskih državnih snaga 1995. Na taj način, kada su suočeni s poraznim dokazima ratnih zločina užasnih razmera počinjenih 90-ih od strane Srba, u ime Srbije, oni se bore da spasu svoje osećanje nacionalnog ponosa prisećajući se i zadržavajući se na sopstvenim stradanjima. Za ovo su simptomatične prilično neobične uvodne rečenice “Deklaracije o ratnim zločinima” koju je sačinio DSS povodom desete godišnjice Srebrenice:

Srbija ima poseban životni i istorijski interes da se rasvetle i osude svi ratni zločini počinjeni u novijoj istoriji Jugoslavije u kojima je srpski narod bio najveća žrtva. Prva po žrtvama Srbija mora biti prva u osudi svih zločina.⁷³

Drugi Srbi, koji nemaju želju da izbegavaju pitanje srpske “ratne krivice”, ipak su uznemireni zbog onoga što doživljavaju kao arbitrarnost i pristrasnost u ophođenju Zapada prema Srbiji. (Videti Prilog 3.) Dok ovaj pristup previđa specifičnu odgovornost srpskog političkog rukovodstva za katastrofalne spoljnopolitičke greške, jasno je da ozbiljne strateške greške Zapada u tretiranju jugoslovenske krize i dalje igraju ulogu u ambivalentnom odnosu Srbije prema njenim zapadnim partnerima.

⁷³ 'Deklaracija o osudi ratnih zločina na prostoru nekadašnje Jugoslavije', 15. jun 2005; <http://www.dss.org.yu/vest/vest.php?id=1999>.

Prilog 3: Viđenje iz Srbije (pismo jednog mladog Srbina autorki)

“Po mom mišljenju, jedan od najvažnijih problema takozvane međunarodne zajednice u rešavanju raspada Jugoslavije bio je *ad hoc* pristup. *Badinterova komisija* je odlučila da spoljne granice Jugoslavije nisu ni od kakvog značaja, ali da su granice između jugoslovenskih republika nedodirljive. Insistirala je, međutim, da države naslednice obezbede ljudska, građanska i nacionalna prava manjinama. Ipak, Nemačka je insistirala na tome da Hrvatska može biti priznata kao nezavisna država pre nego što je obezbedila manjinska prava Srbima u Hrvatskoj. Članice Evropske unije povele su se za željom Nemaca. Nedostatak principa bio je vidljiv, na primer, Nemačka je obećala Velikoj Britaniji da može da ostane izvan zajedničke evropske socijalne politike i to je bilo dovoljno ubedljivo za vladu te države. Makedonija* nije bila priznata zbog grčke nacionalističke histerije prouzrokovane njenim imenom, iako je bila bliže standardima Komisije nego većina drugih jugoslovenskih republika.

SAD su odlučile da BiH zaslužuje priznavanje i nezavisnost uprkos činjenici da je BiH bila i ostala Jugoslavija u malom. Glavni nacionalni suparnici u Jugoslaviji, Srbi i Hrvati, bili su (zajedno sa Bošnjacima) glavni suparnici i u BiH. Zašto su SAD i EU odlučile da Jugoslavija *nije* u stanju da opstane? Zašto su odlučile da BiH *jeste* u stanju da opstane?

Na kraju, Hrvatska je proterala svoje Srbe i uspostavila funkcionalnu državu; BiH nije funkcionalna država, ali niko (bar ne javno) iz međunarodne zajednice ne tvrdi da BiH nije u stanju da opstane kao država. Pored toga, UN pokušava da u BiH uspostavi funkcionalnu državu pomoću protektorata. Kosovo je *de iure* deo Srbije, ali je *de facto* takođe protektorat UN-a. EU i SAD smatraju da Srbija nije u stanju da postane funkcionalna država sa Kosovom. To je svakako tačno. S druge strane, EU je primila Kipar kao podeljeno ostrvo; zašto Evropljani ne bi primili Srbiju zajedno s Kosovom u EU?

Čini se da se međunarodna zajednica rukovodila nacionalističkim principom u slučaju Slovenije i Hrvatske. Međutim, multietnički princip je poštovan za sada u slučajevima BiH, Srbije, Crne Gore i Makedonije*. Što se tiče Kosova, čini se da je nacionalistički princip još jednom instrument izgradnje države.

Može se postaviti pitanje zašto se nacionalistički princip nikad ne primenjuje u slučaju Srbije. Mnogi Srbi misle da Srbija može da izgubi Kosovo, ali da BiH može da izgubi Republiku Srpsku. U protivnom, Kosovo bi moglo biti deo konfederacije sa Srbijom i Crnom Gorom a BiH bi mogla biti konfederacija takođe. Koji princip bi trebalo primeniti u slučaju Makedonije*? Da li postoji ikakav princip ili sve zavisi od volje najmoćnijih aktera u UN? Poslednje pitanje je očigledno retoričko, ali nacionalističko osećanje je veoma jako. Da li je moguće zadovoljiti Srbe samo ponudom integracije u EU? Oni su primetili da su drugi u okruženju (pogotovo Hrvati koji su im najveći rivali od 1918, ali i Albanci) ostvarili nacionalističke ideale. Plašim se da hronično nacionalno poniženje Srba u proteklih šesnaest godina može da pripremi novi rat u budućnosti”.

*FYROM, kao se zvanično naziva u EU.

Društvima zapadne Evrope trebale su decenije “suočavanja sa prošlošću” posle Drugog svetskog rata. Za Srbiju, međutim, prošlost još nije okončana. Dok god se ne reši pitanje Kosova, potpuno i dalekosežno razmatranje prošlosti je blokirano prožimajućim (možda ne u potpunosti artikulisanim) strahom da bi to moglo odrediti ishod na Kosovu: ako bi Srbi priznali u potpunosti svoj deo odgovornosti za ono što se desilo u bivšoj Jugoslaviji, to bi pogubno poljuljalo moralni osnov srpskog prava na Kosovo *u sopstvenim očima*. Ovo znači mnogo više od problema opstanka srpske političke strategije u predstojećim pregovorima o statusu. Centralno mesto koje Kosovo zauzima u srpskom nacionalnom mitu, drži Srbe u zamci uverenja da će njegov “gubitak” značiti “kopanje očiju” nacije, podrivanje suštine nacionalnog identiteta i proživljavanje ogromnog poniženja. Razorna pitanja u vezi sa realnošću nacionalnog poraza i odgovornosti za njega, više ne mogu biti izbegavana. Gubitak kolektivnog nacionalnog dostojanstva duboko pogađa osećaj ličnog dostojanstva i samopoštovanja svakog pojedinca koji se identifikuje sa nacijom i na taj način priziva emotivne reakcije koje mogu biti izražene na nasilne načine.⁷⁴ Mnogi Srbi se pribojavaju da “završni čin” jugoslovenske tragedije može dovesti do nasilja među njima samima.

Jedna od najistaknutijih karakteristika javnog mnjenja u Srbiji u poslednjih nekoliko godina je averzija prema daljoj upotrebi sile u ostvarivanju “nacionalnih interesa”,⁷⁵ i pad interesovanja za “nacionalna” pitanja. Jedno novije istraživanje je pokazalo da se samo polovina ispitanika slaže da im je “nacija važna” – što je daleko najniži procenat od svih balkanskih zemalja koje je istraživanje pokrilo; 30 posto je bilo ravnodušno, dok za 17 posto pojam “nacije” nema značaj.⁷⁶ Druga istraživanja u Srbiji redovno pokazuju da su na začelju ili pri dnu liste prioriteta građana pitanja kao što su “odbrana interesa Srba na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni” (kreće se oko 5 posto)⁷⁷ ili ‘ispunjenje nacionalnih interesa’ (2 posto).⁷⁸

Upitani kakvo je značenje događaja iz jeseni 2000. za njih, samo jedna trećina je smatrala da je to “početak demokratskog preobražaja Srbije”, dok je jedna petina to videla kao “početak propadanja Srbije”. Više od jedne trećine je smatralo da se tada ništa značajno nije desilo i da je “sve ostalo isto”, a 13 posto nije bilo u mogućnosti da odgovori, ili čak nije razumelo pitanje. Samim tim, analitičari su zaključili da “polovina građana ne zna o čemu se radi”.⁷⁹

Negde između “nacije” i “Evrope”

Osnovna pretpostavka na kojoj se zasniva strategija EU za Balkan je da pružanje perspektive članstva u EU predstavlja novi cilj društvima u regionu koji im može omogućiti da “ostave prošlost iza sebe” i usredsrede

⁷⁴ Ovaj stav proizilazi iz argumentacije Dejvida Horovica u David Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1985).

⁷⁵ Na primer, 70 posto ispitanika u Srbiji se nije složilo sa tvrdnjom: “Moja zemlja je oštećena od strane drugih zemalja. Mi moramo da tražimo pravdu, ako je potrebno, pomoću sile i vojske”. Videti: Međunarodna komisija za Balkan, op.cit. Aneks, slika 14, str. 48.

⁷⁶ Ibid, Aneks, slika 13, str. 48.

⁷⁷ Institut za strateški marketing i istraživanje medija (SMMRI), veb-sajt: <http://www.smmri.co.yu> “Najnovije vesti”, 21. juna 2005.

⁷⁸ “Političke podele u Srbiji”, op. cit., tabela 12, str. 14.

⁷⁹ Ibid, str. 23

se na jasno definisani niz praktičnih zadataka koji bi doveo do ekonomskog oporavka i konačnog napretka. U sklopljenom partnerstvu sa EU, krhke demokratske institucije mogu biti “ukotvljene” i nepomerane dovoljno dugo da bi uspostavile čvrste korene. “Regionalni pristup” EU privoleće nevoljne susele da sarađuju i obezbediti stabilnije okruženje u kojem dugotrajn i težak zadatak pomirenja naroda bivše Jugoslavije može da počne. Ovo će omogućiti preoblikovanje zaraznih etničkih nacionalizama u “evropski” oblik, ograničen liberalno-demokratskim vrednostima i zatvoren u siguran okvir liberalno-demokratskih nacionalnih i nadnacionalnih institucija.

Ovo viđenje očigledno nudi Srbiji izlaz iz njenih višestrukih ćorsokaka; ali da bi to funkcionisalo, Srbi moraju da prihvate i da je “Evropa” njihova budućnost i da veruju EU kao “partneru” u zajedničkom projektu a ne kao imperijalnom gospodarstvu.

Upitani da li Srbija treba da uđe u EU, visok procenat srpskih ispitanika redovno odgovara sa “da” – oko 72-76 procenata, u poređenju sa 8-13 procenata koji kažu “ne”. Velika većina pristalica svih najvažnijih partija, uključujući i radikale i čak i Miloševićev SPS, je za ulazak u EU.⁸⁰ EU uživa poverenje više ljudi u Srbiji nego bilo koja druga međunarodna organizacija; i iako joj samo polovina njih veruje, to je ipak mnogo viši nivo podrške nego bilo kojoj srpskoj nacionalnoj političkoj instituciji.⁸¹

Jedna posebno uočljiva anomalija je to što, dok 70 posto podržava ulazak u EU, značajno manji broj podržava izručivanje srpskih optuženika u Hag – što je primarni preduslov koji je EU postavila Srbiji, pre nego što se nastavi s pregovorima o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Jedno istraživanje je pokazalo da čak i među onima koji podržavaju ulazak u EU, samo 44 posto podržava – a 32 posto je protiv – izručivanje Ratka Mladića, glavnooptuženog u slučaju Srebrenica.⁸² Ne misle nužno svi oni koji bi glasali za članstvo u EU da je to “dobra stvar za našu zemlju” – samo 60-65 posto misli tako, dok oko 25-30 posto članstvo vidi kao “ni dobro ni loše.”⁸³ Jasno je da sumarni rezultati zahtevaju tumačenje kako bi se došlo do realističnijeg razumevanja srpskih stavova u vezi sa Evropom, i posebno Evropskom unijom.

Srbobran Branković, direktor Medium Gallup-a iz Beograda, na koristan način raščlanjava opštu sliku tako što od ispitanika traži odgovor na pitanje koji se od četiri moguća stava u vezi sa Evropom najviše podudara sa njihovim. Iz ovoga proizilaze sledeći tipovi:

- 1) *Evroentuzijasti*, koji kažu: “Evropa mi je veoma bliska i mislim da moramo učiniti sve što je u našoj moći da postanemo njena članica, što uključuje ispunjenje svih uslova koje ona postavlja.” Ovakav stav ima 22 procenta ispitanika.
- 2) *Evrorealisti*, koji kažu: “Ne mogu da kažem da mi je Evropa posebno bliska, ali smatram da je integracija u EU neophodna

⁸⁰ Srbobran Branković, “EU na srpskom političkom jelovniku”, *Evropski forum* 1, 2005, str.1; <http://www.becei.org/EF0105/SBrankovic0105.htm>

⁸¹ Ibid, tabela 2.2.

⁸² Ibid.

⁸³ Istraživanje SMMRI za potrebe Kancelarije Vlade Srbije za pridruživanje EU, “Evropska orijentacija građana Srbije”, septembar 2004, tabele 3.1 i 3.3., <http://seio.sr.gov.yu>.

i da na tome moramo da radimo”. Ovakav stav ima 35 posto ispitanika.

- 3) *Evroskeptici*, koji kažu: “Sumnjam u namere Evrope i Zapada uopšte i mislim da moramo ulaziti u njene strukture veoma oprezno i sporo.” Ovakav stav ima 29 posto ispitanika.
- 4) *Evrofobi*, koji kažu: “Integracija s Evropom značila bi dominaciju evropskih i drugih sila nad našim narodom; Srbija ne pripada tom svetu i zato bi trebalo da negujemo svoje tradicionalne vrednosti i ne dozvolimo sebi da uđemo u tu pomamnu trku.” Ovakav stav ima 13 posto ispitanika.⁸⁴

Kada se ovi tipovi uporede sa podrškom partijama, dobijamo da su pristalice G17 plus i DS-a predsednika Tadića najposvećeniji pro-Evropljani (pristalice G17 plus su 44 procenta evroentuzijasti i 42 procenta evrorealisti; gotovo je isto među pristalicama DS-a: 37 posto prvih i 42 posto drugih). Pristalice DSS-a premijera Koštunice deluju kao trezveniji evrorealisti (51 posto) a 24 procenta ih je evroskeptika. DSS evroentuzijasti su tek na trećem mestu (17 posto). Neočekivano, ima više evroentuzijasta među pristalicama populističkog PSS-a tajkuna Bogoljuba Karića (20 posto). Najveća grupa pristalica PSS-a su po orijentaciji evrorealisti (37 posto). Posmatrane zajedno, ove dve pro-evropske grupe u značajnoj meri nadmašuju evroskeptike (26 posto) i evropobe (16 posto). A čak i pristalice ekstremno nacionalističke Srpske radikalne stranke uključuju 8 posto evroentuzijasta i 20 posto evrorealista, uz očekivano veliku većinu evroskeptika (41 posto) i evropoba (31 posto). Miloševićeva je Socijalistička partija najviše antievropska: u istraživanju nije pronađen nijedan evroentuzijasta među njenim pristalicama, dok je 47 posto evroskeptika i 41 posto evropoba; evrorealista ima samo 12 posto.

Zaključak

Perspektiva članstva u EU je motivišući faktor za više od 60 posto ljudi u Srbiji; ni ostali nisu decidno protiv. Ljudi prepoznaju da Srbija zapravo nema alternativu. Sigurno je da su ovakvi stavovi veoma daleko od euforije srednjeevropskih i istočnoevropskih naroda 1989, gde je *lajtmotiv* demokratskih revolucija bila masovna mobilizacija za “povratak Evropi”. Srbija je, umesto toga, pod Miloševićem putovala u suprotnom smeru, u izolaciju od “Evrope”, odakle se još uvek bori da pobegne. Većina Srba starijih od 35 godina seća se vremena kada su se mnogo više osećali delom “Evrope” nego srednjeevropski i istočnoevropski narodi, tada još uvek pod sovjetskom dominacijom. Dok su Srbi sa svojim jugoslovenskim pasošima

⁸⁴ Ibid. 2 posto nije moglo da se identifikuje ni sa jednom od ovih pozicija.

mogli da putuju slobodno po zapadnoj Evropi i dok su u velikom broju tamo i radili, srednjevropljani su u komunističkom periodu bili srećni ako posete Jugoslaviju sa njenom opuštenom atmosferom, dobro snabdevenim prodavnicama i “zapadnjačkim” stilom življenja. Danas su narodi srednje i istočne Evrope u EU i, kao rezultat toga, građani SCG sada moraju da podnose molbe za vize da bi ih posetili i otkrili koliko su izgubili od svoje pozicije u poslednjih 15 godina. Roditelji iz Srbije će vam često reći kako su zaprepašćeni činjenicom da njihova deca ne mogu da putuju u “Evropu” na način koji, u vreme kada su oni bili tinejdžeri, niko nije smatrao za nešto posebno. Nedavno istraživanje studentske populacije u Srbiji je pokazalo da je samo 3 posto njih posetilo zapadnu Evropu, a da 70 posto nikada nije bilo nigde van Srbije.

U kojoj meri će Srbi reagovati na uslovljavanje EU? Kada dođe do teškog zadatka menjanja svih njihovih zakona, prilagođavanja njihovih navika i tradicionalnih procedura, da li će se Srbi brzo povući u prkosnu odbranu svog “suvereniteta” i vređati se na iznošenje svojih nedostataka u godišnjim “Izveštajima o napretku”, koji su ključni instrument u rukama Komisije, i služe održavanju kandidata za EU na pravom putu? Hrvatska, koja je punom parom napredovala tim putem nakon potpisivanja SSP-a u 2001, bila je svedok nestanka početnog entuzijazma za pristupanje EU, u trenutku kada je dalji napredak naišao na težak uslov, koji su oni smatrali “nepravедnim”. Otvaranje njihovih pregovora o pridruživanju je odloženo na neodređeno vreme u martu 2005⁸⁵, nakon kritičkog izveštaja glavne tužiteljke Haškog tribunala o naporima da se uhapsi odbegli optuženik za ratne zločine, Ante Gotovina. Opšta podrška Evropskoj uniji je pala ispod 50 posto, a raspoloženje se pokvarilo.⁸⁵

Hoće li se isto desiti u Srbiji? Ako preostali srpski optuženici za ratne zločine – a posebno Ratko Mladić – budu isporučeni Hagu pre nego što proces Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju počne, onda se ponavljanje nesrećnog hrvatskog iskustva može izbeći. Ali da li će EU biti okrivljena za “gubitak” Kosova? To zavisi od toga da li će nacionalističke partije odlučiti da igraju na tu kartu. Kao što sugerišu već prezentovani podaci istraživanja, perspektiva članstva u EU ima više snage nego što se to moglo očekivati čak i kod demagoških populista PSS-a i ekstremnih nacionalista radikala, pri čemu i jedni i drugi izgleda prepoznaju da Srbija nema alternativni plan onom koji je postavila EU. Ali svaka vlada koja bi dovela ove dve partije na vlast sigurno bi predstavljala ozbiljan problem za napredak Srbije u bavljenju tim planom.

Nepredvidivi Karić i njegov PSS može da skrene Srbiju u sličnu slepu ulicu kao što je prepređeni i manipulativni Vladimir Mečijar odveo Slovačku sredinom 90-ih.⁸⁶ Radikali su još veći problem. Uprkos očiglednim naporima da se repositioniraju, oni nisu ni blizu tome da budu spremni za

⁸⁵ Hrvatska je u međuvremenu, 3. oktobra 2005, dobila avis za početak pregovora - *prim. prev.*

⁸⁵ B. Hopquin, “La Croatie s’interoge sur le bien-fondé de son entrée dans l’UE”, *Le Monde* 25. jun 2005, str. 3.

⁸⁶ O Mečijarovoj vladi u Slovačkoj, videti: Tim Houghton, *Constraints and Opportunities of Leadership in Post-Communist Europe* (Aldershot: Ashgate, 2005), naročito poglavlje 6.

unutrašnje reforme kakve je, na primer, glavna nacionalistička partija u Hrvatskoj, HDZ, sprovela od 2000. sa ciljem da unapredi svoj “evropski” ugled.⁸⁷ Radikali prvo moraju da se liše svog trenutnog rukovodstva, pre svih Vojislava Šešelja, i svih drugih okaljanih svojim aktivnostima 90-ih.

Perspektiva članstva u EU može biti nedovoljna da bi partije tog tipa zadržala podalje od vlasti kratkoročno gledano, ali će se pokazati kao moćno ograničenje za te partije. EU će morati da razvije temeljnu strategiju kojom bi ograničila štetu koju će u srpskom društvu prouzrokovati dalje odlaganje pridruživanja EU.

⁸⁷ Videti Romana Vlahutin, “The Croatian exception” u Judy Batt (ed.), op.cit, str. 21-35.

Srbija je važna. EU ne može biti ravnodušna prema sudbini 7,5 miliona ljudi koji žive na njenoj samoj južnoj granici i u srcu krhkog regiona Balkana. Relativna veličina Srbije; njena ekonomska težina; i nada sve, njene nezaobilazne političke i kulturne veze sa ostatkom bivše Jugoslavije i posebno sa 1,7 miliona Srba koji su sada građani susednih država, u kombinaciji čine Srbiju ključem stabilnosti – ili nestabilnosti – celog regiona.

Srbiji predstoje ogromne poteškoće u kratkom periodu i jedna od svrha ove studije bila je da pokaže dubinu i kompleksnost njenih problema. Oni koji kreiraju politiku trebalo bi u potpunosti da uzmu u obzir te probleme, naročito oni koji će uskoro preuzeti vanredno zahtevan zadatak definisanja budućeg statusa Kosova. Suočeni i suviše često nadigrani od strane Miloševića, zapadni kreatori politika došli su do zaključka da su jedini način ophođenja sa “balkanskim siledžijom” bile pretnje i, konačno, upotreba sile. Da li se to moglo izbeći i na koji način je to moglo biti bolje urađeno, pitanja su za istoričare. Ovde govorimo o tome da je nasleđe upotrebe sile nastavilo da baca senku na odnose Zapada sa post-miloševićevskom Srbijom. Srbi nam u potpunosti ne veruju, a ni mi njima ne verujemo u potpunosti.

Početnom podsticaju iz 2000. za ponovnu izgradnju međusobnih odnosa na novim osnovama ponestalo je elana nakon ubistva premijera Đinđića 2003. Oklevanje i izbegavanje narednih srpskih vlada da ispune međunarodne obaveze u vezi sa Međunarodnim tribunalom u Hagu, skoro da su iscrpeli strpljenje zapadnih partnera, navodeći neke od njih da zakluče kako i dalje imaju posla sa istom vrstom političara koji slede isti politički plan kao i Milošević. Rezultat ovog uzajamnog nepoverenja bila je produžena suspenzija Srbije u polu-izolovanu državu, povlačenje u “poricanje” prošlosti, rastuća socijalna frustracija i degeneracija kvaliteta njenog političkog života.

Ovaj samojačajući skup prepreka je tek nedavno popustio. Obnovljena saradnja Srbije sa tribunalom u Hagu od početka 2005. bila je dovoljna da obezbedi probuj u njenim odnosima sa EU. U aprilu je pozitivna Studija izvodljivosti Evropske komisije preporučila otvaranje pregovora sa SCG o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju kasnije tokom ove godine. Atmosfera u Beogradu se preko noći promenila od utučenosti do gotovo

euforije. Impuls je obnovljen, ali je još uvek daleko od samoodrživosti. Trebaće mnogo vremena da stvarni uticaj EU zaista proдре do svakodnevnih života građana Srbije. U međuvremenu, gotovo ništa nije učinjeno da se javnost pripremi za predstojeću krizu u vezi s Kosovom.

Prethodna loša iskustva zapadnih kreatora politika sa Srbijom znače da će postojati jako iskušenje da se pribegne, bolje pre nego kasnije, čvrstom, oštrom pristupu u pregovorima, sa ciljem da se izbegne dug i neplodan proces određivanja budućeg statusa Kosova. Određeni stepen sile verovatno ne može biti izbegnut, ali ovo nije Dejton. Srbija ulazi u ove pregovore sa slabe pozicije. Ona sigurno nije više naoružani nemilosrdni protivnik kakvog je Zapad imao u Miloševiću i liderima bosanskih Srba 1995. Danas međunarodna zajednica ima podjednak interes da Srbija bude stabilna kao i da takvo bude Kosovo i svi njihovi susedi. Ovo zahteva najveći stepen nepristrasnosti, poštovanja i jasnosti svrhe, uz tretiranje pregovora ne kao konačnog prekida svih veza između dva naroda nego kao prvog stadijuma u procesu postavljanja njihovog odnosa na novi, pouzdaniji osnov. U potpunosti se slažem sa Aleksom Rondosom, koji tvrdi da ono što Zapadnom Balkanu hitno treba nije veća primena sile nego “koncentrisana doza diplomatije i demokratije”.⁸⁸

Pregovori SCG sa EU o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju bi trebalo da budu otvoreni u oktobru* i da teku pralelno sa pregovorima o statusu Kosova. Ovaj paralelizam će imati izuzetan politički značaj: EU će se predstaviti kao “drugo lice” Zapada – kao partner koji je spreman da Srbiji pruži pomoć u trenutku velikih poteškoća. Pridruživanje EU Srbiji pruža mogućnost da “ugrabi pobjedu iz čeljusti poraza”. Pregovarački sporazumi sa EU su obično veoma tehnokratska stvar, vođeni nedokučivim žargonom između eksperata iza zatvorenih vrata. U ovom slučaju bi, ipak, trebalo učiniti sve napore da politički značaj procesa dopre do šire javnosti, da se pruži informacija o tome šta se dešava i šta to znači za budućnost Srbije. U tome bi EU i srpska vlada mogle, a trebalo bi da se pobrinu da bude tako, da rade uz međusobnu podršku i partnerstvo. EU, koja je već na lošem glasu zbog slabog sopstvenog promovisanja, treba da pruži svu moguću podršku Kancelariji za evropske integracije Vlade Srbije u njenoj “strategiji komunikacije”, srpskim NVO-ima koji promovišu EU integracije i profesorima i studentima u srpskim školama i univerzitetima.

“Može li EU da izdrži Balkan?”, pitaju dvoje skeptičnih američkih stručnjaka za Balkan.⁸⁹ Ovo nije trenutak da se EU prepusti krizi samopouzdanja. Prevazilaženje tragičnih nasleđa nacionalne mržnje, rata i zaostajanja u ekonomskom razvoju, to je poziv za EU – tome ona služi i u tome je najbolja. Uspostavljanje bezbednosti i stabilnosti na Balkanu je, šta više, sasvim jasno u strateškom interesu same EU. Srbi mogu da osete i simpatije prema nezadovoljstvu glasača koji su glasali “protiv” na nedavnim

⁸⁸ Aleks Rondos, svedočenje pred Komitetom za međunarodne odnose Kongresa SAD na temu “Past and Future Status of Kosovo”, 18. maj 2005; http://www.house.gov/international_relations/fullhear.htm.

* Pregovori su počeli 7. novembra 2005. (prim. prev.)

⁸⁹ Morton Abramowitz i Heather Hurlburt, “Can the EU Hack the Balkans?”, *Foreign Affairs*, vol.81, br. 5, septembar 2002, str. 2-7.

evropskim referendumima: Srbi se takođe pribojavaju ekonomskih reformi, brinu o socijalnoj i kulturnoj ceni prihvatanja globalnih izazova i duboko su frustrirani zbog neodgovornih političkih lidera, nedostojnih poverenja. Ali Srbi – i njihovi susedi – neće biti impresionirani protestima država članica EU zbog “zamora od proširenja”. Kako možete, pita jedan od mojih prijatelja iz regiona, da se *umorite* od svog “strateškog interesa”?

Skraćenice

BDP	Bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
CFSP	Zajednička spoljna i bezbednosna politika
DOS	Demokratska opozicija Srbije
DS	Demokratska stranka
DSS	Demokratska stranka Srbije
EU	Evropska unija
FYROM	Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
ICG	Međunarodna krizna grupa
ICTY	Međunarodni tribunal za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji
IDP	Interno raseljeno lice
KFOR	Kosovske snage
KPS	Kosovska policija
NATO	Severno-atlantski savez
NVO	nevladina organizacija
PSS	Pokret snaga Srbije
SCG	Državna zajednica Srbija i Crna Gora
SPS	Socijalistička partija Srbije
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija (1990 – 2002)
SRSG	specijalni izaslanik generalnog sekretara (Ujedinjenih nacija)
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
UNMIK	Misija privremene administracije Ujedinjenih nacija na Kosovu
UNSCR	Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

341.217.02 (4-672EU:497.11)
061.1EU(497.11)
327.7/.8(497.11)
321.013(497.11)

БАТ, Џуди

Pitanje Srbije / Džudi Bat ; [prevod Biljana Dakić-Đorđević, Ljiljana Milenković]. – Beograd : Beogradski fond za političku izuzetnost, 2005 (Beograd : MarAdjo). - [96] str. ;
25 cm – (Sveske iz Šajoa / Evropska unija, Institut za studije bezbednosti, Pariz ; n° 81)

Prevod dela: The Question of Serbia / Judy Batt. – Reč izdavača: str. [3]. –
Str. [4 - 5] : Predgovor / Nikol Njezoto ; preveo s francuskog Vladimir Marjanović.
– Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 86-85401-04-6

1. Европска унија. Институт за студије безбедности (Париз)

a) Европска унија – Придруживање – Србија

b) Српско питање – Међународна заједница

c) Европа – Интеграција – Србија

d) Србија - Транзиција

COBISS.SR-ID 127033356

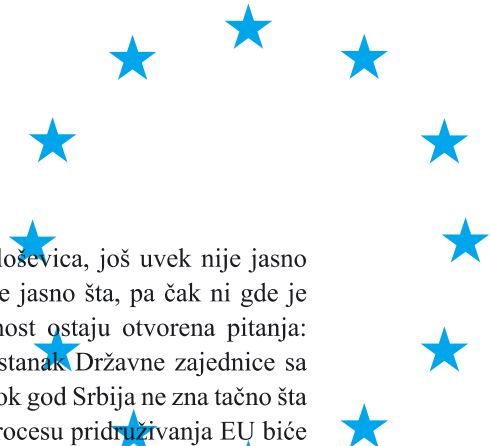
Sveske iz Šajoa

Sve publikacije Instituta
mogu se naći na veb-sajtu Instituta:
www.iss-eu.org

- br. **80** Promoting security sector governance in the EU's neighbourhood juli 2005
Heiner Hänggi i Fred Tanner
- br. **79** Looking into Iraq juli 2005
Martin van Bruinessen, Jean François Daguzan, Andzej Kapiszewski, Walter Posch i Álvaro de Vasconcelos;
priređio Walter Posch
- br. **78** The European Union and the United Nations – Partners in effective multilateralism jun 2005
Sven Biscop, Francesco Francioni, Kennedy Graham i Tania Felício, Jeffrey Laurent i Thierry Tardy;
uvod Jean-Marie Guéhenno; priređio Martin Ortega
- br. **77** Effective non-proliferation – The European Union and the 2005 NPT Review Conference april 2005
Darryl Howlet i John Simpson, Herald Müller i Bruno Tertrais;
priređio Burkard Schmitt
- br. **76** Information security – a new challenge for the EU mart 2005
Alain Esterle, Hanno ranck i Burkard Schmitt;
priređio Burkard Schmitt
- br. **75** EU security and defence. Core documents 2004 februar 2005
5. deo

Knjige

- Defence procurement in the European Union – The current debate 2005
Report of an EUISS Task Force
predsedavajući i izvestilac: Burkard Schmitt
- EU Security and Defence Policy – the first five years (1999-2004) 2004
Martti Ahtisaari, Michael Barnier, Carl Bildt, Elmar Brok i Norbert Gresch, Robert Cooper, Judy Dempsey, Lamberto Dini, Jean-Luis Gergorin i Jean Bétermier, Philip H. Gordon, Jean-Yves Haine, Gustav Lindstrom, Antonio Missiroli, Alberto Navarro, Martin Ortega, Ferdinando Riccardi, Alexander Rondos, Burkard Schmitt, Rainer Schuwirth, Theo Sommer i Laurent Zecchini, priređila Nicole Gnesotto; predgovor Javier Solana
- European defence – a proposal for a White Paper 2004
André Dumoulin, Jan Foghelin, François Heisbourg, William Hopkinson, Marc Otte, Tomas Ries, Lothar Rühl, Stefano Silvestri, Hans-Bernhard Weissert, Rob de Wijk;
predsedavajuća: Nicole Gnesotto, izvestilac: Jean-Yves Haine

Pet godina posle pada Slobodana Miloševica, još uvek nije jasno kuda ide Srbija. Dapače, još uvek nije jasno šta, pa čak ni gde je Srbija. Granice Srbije i njena državnost ostaju otvorena pitanja: budući status Kosova nije rešen a opstanak Državne zajednice sa Crnom Gorom je doveden u pitanje. Dok god Srbija ne zna tačno šta je i gde se prostire, njen napredak u procesu pridruživanja EU biće otežan. Politička agenda i dalje ostaje pod teškim bremenom ovih otvorenih pitanja i razornog nasleđa Miloševićeve rđave vladavine. Sve ovo odvrća pažnju političara od podjednako zahtevnih izazova priprema za pridruživanje EU. Srbija treba da redefiniše svoj nacionalni identitet i državnost ne bi li postala sposobna za pridruživanje Evropskoj uniji.

Srbija je važna. Sa 7,5 miliona stanovnika, ona je daleko najveća zemlja Zapadnog Balkana i, kao takva, od presudnog je značaja za stabilnost regiona u celosti. Iako Srbi žele da se 'pridruže Evropi', i dalje joj ne veruju u potpunosti, a to osećanje je uzajamno. Obe strane bi sada trebalo da rade na prevazilaženju međusobnog nerazumevanja. Ova *Sveska iz Šajoa* ima za cilj da učini prvi korak u tom smeru.

*Institut za studije bezbednosti
Evropske unije
43 avenue du
Président Wilson
F-75775 Paris cedex 16
tel: + 33 (0)1 56 89 19 30
faks: + 33 (0)1 56 89 19 31
e-mail: institute@iss-eu.org
www.iss-eu.org*

*Beogradski fond za politicku izuzetnost
Srbija i Crna Gora
Dositejeva 9
11000 Beograd
tel: + 381 (0)11 30 34 830
faks: + 381 (0)11 30 36 520
e-mail: office@bfpe.org
www.bfpe.org*